

Κεφάλαιο 9. Εκπαιδευτικά εργαλεία: Έντυπα και υλικά

Νίκη Νικονάνου

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό εξετάζει τα διαφορετικά εκπαιδευτικά εργαλεία που αξιοποιούνται στη μουσειακή εκπαίδευση. Πρόκειται για ένα ευρύ φάσμα εκπαιδευτικού υλικού που απευθύνεται κυρίως σε εκπαιδευτικούς και μαθητές αλλά και σε παιδιά και οικογένειες που πραγματοποιούν μόνοι τους μια μουσειακή επίσκεψη. Τα εκπαιδευτικά εργαλεία κατηγοριοποιούνται στην παρούσα ανάλυση ανάλογα με τον/τους χώρους όπου αυτά προβλέπεται να χρησιμοποιηθούν με βάση τον σχεδιασμό τους. Στην πρώτη κατηγορία εξετάζονται τα έντυπα και υλικά που χρησιμοποιούνται μέσα στο μουσείο, κυρίως με τη μορφή φύλλων/υλικών δραστηριοτήτων που υποστηρίζουν την εξερεύνηση των εκθέσεων. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται το εκπαιδευτικό υλικό για χρήση εκτός μουσειακών χώρων με τη μορφή μετακινούμενου, δανειστικού υλικού όπως οι μουσειοσκευές. Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει εκπαιδευτικό υλικό με τη μορφή εκπαιδευτικών φακέλων ή αναμνηστικού υλικού το οποίο υποστηρίζει εκπαιδευτικές προσεγγίσεις τόσο μέσα όσο και έξω από τους μουσειακούς χώρους, στο σχολείο ή στο σπίτι. Η ανάλυση όλων των επιμέρους κατηγοριών γίνεται με βάση τις ομάδες στόχου και τα σενάρια χρήσης τους, ενώ παράλληλα εξετάζονται ζητήματα που σχετίζονται με την παιδαγωγική στοχοθεσία και τη μορφή τους.

9.1 Εισαγωγή

Η μάθηση στο μουσείο βασίζεται στην εκπαιδευτική αξιοποίηση των μουσειακών αντικειμένων, των αυθεντικών υλικών και άυλων μαρτυριών του φυσικού κόσμου και του πολιτισμού. Στόχος είναι η διευκόλυνση ανάπτυξης μαθησιακών διαδικασιών για τη «συνάντηση» του επισκέπτη με αυτά. Η «συνάντηση» αυτή επιδιώκεται κατά κύριο λόγο με διαδικασίες άμεσης επικοινωνίας,¹ με εκπαιδευτικές δραστηριότητες που υλοποιούνται από εμπυχωτές και έχουν αναλυθεί εκτενώς στα προηγούμενα κεφάλαια. Παράλληλα, όμως συμπληρωματικά σε αυτές τις διαδικασίες, δημιουργούνται και διαφορετικά είδη εκπαιδευτικών εργαλείων που έχουν άμεση θεματική συνάφεια με τα εκθέματα και τα περιεχόμενα του μουσείου και εμπίπτουν στον ευρύ τομέα της έμμεσης επικοινωνίας με το κοινό. Πρόκειται για πολιτιστικά εργαλεία που βοηθούν στην προσέγγιση και κατανόηση του πολιτισμού (Νάκου 2008).

Ο όρος «εκπαιδευτικά εργαλεία» χρησιμοποιείται για να προσδιορίζει ένα ευρύ φάσμα εκπαιδευτικού υλικού για χρήση μέσα και έξω από το μουσείο. Δεν περιλαμβάνει το σύνολο των ερμηνευτικών συστημάτων μιας έκθεσης/μουσείου, όπως ενημερωτικά φυλλάδια, έντυπα προσανατολισμού, υλικό προβολής, υποτιτλισμούς και εκθεσιακά κείμενα· στόχος του κεφαλαίου είναι να εστιάσει σε αυτά τα ερμηνευτικά μέσα που προσδιορίζονται από τον εκπαιδευτικό τους χαρακτήρα και τα οποία σχεδιάζονται ως επί το πλείστον από τους μουσειοπαιδαγωγούς για να υπηρετήσουν μια συγκεκριμένη εκπαιδευτική στοχοθεσία και αντίστοιχες δραστηριότητες.² Τα εκπαιδευτικά εργαλεία συνιστούν αναμφισβήτητα μια μορφή μουσειακής ερμηνείας, η οποία σε πολλές περιπτώσεις αναπαράγει το ιδεολογικό υπόβαθρο της μουσειακής/εκθεσιακής ερμηνείας, και αποτελούν εκδοχές του μουσειακού λόγου που συνδέεται άμεσα με τον ιδεολογικό προσανατολισμό του κάθε μουσειακού οργανισμού. Ωστόσο, δεν αποκλείεται ή καλύτερα θα πρέπει να επιδιώκεται ο εμπλουτισμός της μουσειακής/εκθεσιακής ερμηνείας με παράλληλες αφηγήσεις που να ανταποκρίνονται στις ιδιαιτερότητες των ομάδων κοινού στις οποίες απευθύνονται αλλά και με βάση τη σύγχρονη μουσειοπαιδαγωγική στοχοθεσία.³ Έτσι, τα εκπαιδευτικά εργαλεία μπορούν να παρέχουν δυνατότητες εμπλουτισμού της ερμηνείας, όχι μόνο τεχνικά, με διαφορετικά μέσα, αλλά και σχετικά με τα περιεχόμενα και τους τρόπους προσέγγισης των μουσειακών περιεχομένων με αποτέλεσμα να συμβάλλουν στη διεύρυνση της μουσειακής εμπειρίας. Τα εκπαιδευτικά εργαλεία που αξιοποιούνται στη μουσειοπαιδαγωγική πράξη και θα αναλυθούν σε αυτό το κεφάλαιο είναι έντυπα ή υλικά αντικείμενα. Ωστόσο, τις τελευταίες δύο δεκαετίες, όλο και αυξανόμενο είναι το ενδιαφέρον για την αξιοποίηση των ψηφιακών μέσων ως μορφών έμμεσης επικοινωνίας με εκπαιδευτική στοχοθεσία στη μουσειοπαιδαγωγική πράξη, οι οποίες αναλύονται στο επόμενο κεφάλαιο.

Τα εκπαιδευτικά εργαλεία διαφοροποιούνται όχι μόνο ως προς το είδος του μέσου –έντυπα, υλικά, ψηφιακά– αλλά και με βάση μια σειρά άλλων χαρακτηριστικών που αφορούν τη μορφή, τη χρήση και τους στόχους που καλούνται να υπηρετήσουν για διαφορετικές ομάδες κοινού. Ειδικότερα, τα χαρακτηριστικά των εργαλείων που καθορίζουν τον σχεδιασμό τους και αποτελούν κριτήρια ανάλυσής τους είναι τα παρακάτω:

- *Ομάδα Στόχου*: Κάθε εκπαιδευτικό εργαλείο σχεδιάζεται για να απευθυνθεί σε μια συγκεκριμένη ομάδα στόχου. Με βάση την ανάλυσή της προσδιορίζονται η μορφή (λεκτική και οπτική), τα περιεχόμενα (εύρος και είδος πληροφόρησης), οι νοητικές ή/και πρακτικές δραστηριότητες που επιδιώκονται αλλά και οι εκπαιδευτικοί στόχοι που υπηρετούνται· αν απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς και μαθητές, παιδιά και οικογένειες, έφηβους και ενήλικες επισκέπτες· αν χρησιμοποιούνται από μεμονωμένους επισκέπτες ή οργανωμένες ομάδες.
- *Σενάριο χρήσης*: Το σενάριο χρήσης προσδιορίζεται με βάση δύο παραμέτρους: α. τον χώρο όπου χρησιμοποιούνται τα εργαλεία και β. τις εκπαιδευτικές διαδικασίες στις οποίες στοχεύουν. Σε ό,τι αφορά τον χώρο, τα εκπαιδευτικά εργαλεία χρησιμοποιούνται εντός μουσείου/έκθεσης ή εκτός (π.χ. σχολικές τάξεις, πολιτιστικούς χώρους, κατ' οίκον) ή και στα δύο.
Σε σχέση με τις εκπαιδευτικές διαδικασίες στις οποίες στοχεύουν, τα εκπαιδευτικά εργαλεία διακρίνονται:
 - α. σε αυτά που λειτουργούν αυτόνομα, δηλαδή χωρίς τη μεσολάβηση εμπνευστών, είτε για να υποστηρίξουν τους επισκέπτες στην εξερεύνηση και προσέγγιση των μουσειακών εκθεμάτων, αφηγημάτων και μηνυμάτων, είτε για να λειτουργήσουν ως αναμνηστικό μιας επίσκεψης.
 - β. σε αυτά που εντάσσονται στο πλαίσιο εκπαιδευτικών διαδικασιών άμεσης επικοινωνίας (π.χ. εκπαιδευτικά προγράμματα), τις οποίες υποστηρίζουν και συμπληρώνουν, όπως φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων,⁴ εποπτικό υλικό, αντίγραφα μουσειακών αντικειμένων κλπ. Τέλος, αναφορικά με τα σενάρια χρήσης, τα εκπαιδευτικά εργαλεία παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία ως προς τις δραστηριότητες που προωθούν ατομικά ή ομαδικά: από την απλή ενημέρωση και πληροφόρηση, μέχρι δραστηριότητες όπως έρευνα, έκφραση σκέψεων και ερμηνειών, δημιουργική έκφραση κλπ., ανάλογα με την εκάστοτε παιδαγωγική στοχοθεσία.
- *Παιδαγωγική στοχοθεσία*: Όπως αναφέρει ο Wertsch για τα πολιτισμικά εργαλεία γενικότερα (1991 στο Νάκου 2008), αυτά συνδέονται με τη δύναμη και την εξουσία, δεν είναι ουδέτερα, και η χρήση τους συνεπάγεται την εφαρμογή ισχύος και εξουσίας σε σχέση με το πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιούνται. Επομένως ιδιαίτερα σημαντική είναι η παιδαγωγική στοχοθεσία που καλούνται να υπηρετήσουν, καθώς συνδέεται άρρηκτα και με το ιδεολογικό τους υπόβαθρο. Σημαντικές θεωρούνται, σύμφωνα με τις σύγχρονες μουσειοπαιδαγωγικές θεωρίες, οι δυνατότητες που αυτά προσφέρουν για προσέγγιση μουσειακών αντικειμένων/περιεχομένων μέσα από την προώθηση προσωπικών ερμηνειών και της προσωπικής δημιουργικής έκφρασης από τους επισκέπτες, καθώς και γενικότερα για ανάδειξη του μουσείου ως χώρου μη τυπικής μάθησης. Ειδικότερα, σημαντικό είναι να προωθούν την κριτική σκέψη και τον διάλογο, να βοηθούν στην ανάπτυξη δεξιοτήτων ανάλυσης και προσέγγισης του μουσειακού περιεχομένου και να επιτρέπουν τη δόμηση εναλλακτικών ερμηνειών ως αντίβαρο στην παθητική κατανάλωση της μιας μοναδικής αφήγησης, που συχνά χαρακτηρίζει τις επίσημες αφηγήσεις των μουσείων. Τα εργαλεία θα πρέπει να προσφέρουν δυνατότητες για ψυχαγωγικές, ενδιαφέρουσες διερευνητικές εκπαιδευτικές διαδικασίες, να ανατροφοδοτούν τη φαντασία και τη δημιουργικότητα, να προκαλούν ερωτήματα, να αφήνουν χώρο σε αβεβαιότητες και υποθέσεις, να δημιουργούν διασυνδέσεις με την πραγματικότητα των επισκεπτών, να εξασκούν σύνθετες ικανότητες για την προσέγγιση και κατανόηση του κόσμου (Νάκου 2008). Σε αυτήν την κατεύθυνση μπορεί να βοηθήσει ο προσανατολισμός του σχεδιασμού και της αξιολόγησης των εκπαιδευτικών εργαλείων στο μοντέλο των Generic Learning Outcomes (Hooper-Greenhill 2007, Mergen 2013, Veldhuizen 2013). Η στοχοθεσία δηλαδή δεν θα πρέπει να εξαντλείται στην παροχή γνώσεων και κατανόησης, αλλά να περιλαμβάνει την ανάπτυξη δεξιοτήτων, αλλαγές σε νοοτροπίες, αξίες, πρόκληση ψυχαγωγίας, έμπνευσης, δημιουργικότητας, καθώς και αλλαγές σε στάσεις και τρόπους δράσης (βλ. [Κεφ. 2](#)). Η ποικιλία και εναλλαγή στις μεθοδολογικές επιλογές των εκπαιδευτικών εργαλείων μπορεί να βοηθήσουν σε αυτήν την κατεύθυνση.
- *Μορφή*: Η κατηγορία αυτή αναφέρεται σε στοιχεία του αισθητικού και γραφιστικού σχεδιασμού των εκπαιδευτικών εργαλείων. Τα εκπαιδευτικά εργαλεία μπορεί να έχουν έντυπη μορφή, όπως ενημερωτικά φυλλάδια, φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων, παιδικά εικονογραφημένα βιβλία και κατάλογοι, σχέδια, φωτογραφίες ή να είναι πραγματικά αντικείμενα, αντίγραφα εκθεμάτων κλπ. Η επιλογή της μορφής σχετίζεται τόσο με την ομάδα στόχου, όσο και με το εκπαιδευτικό σενάριο αλλά και με το κόστος και αισθητικές επιλογές. Γενικότερα τα εκπαιδευτικά εργαλεία του μουσείου μπορούν να αντιμετωπιστούν ως πολυτροπικά κείμενα, συχνά με τον χαρακτήρα εικονογραφημένου βιβλίου,

καθώς συνδυάζουν λεκτικές και οπτικές πληροφορίες σε διαφορετικούς συσχετισμούς μεταξύ τους. Όπως αναφέρει η Γαννικοπούλου (2008) για το εικονοβιβλίο, σε αυτά τα βιβλία αναπτύσσονται διαφορετικές σχέσεις μεταξύ εικόνας και κειμένου, με αποτέλεσμα το νόημα να συνδιαμορφώνεται από τη συνδρομή διαφορετικών σημειολογικών συστημάτων. Έτσι και τα εκπαιδευτικά εργαλεία των μουσείων αξιοποιούν σχέδια, αναπαραστάσεις και φωτογραφίες από εκθέματα και εικονογραφήσεις, συχνά με τη μορφή κόμικς. Καθώς τα εκπαιδευτικά εργαλεία χρησιμοποιούνται μέσα στον μουσειακό χώρο, η συνέργεια δεν περιορίζεται μόνο στον λόγο και την εικόνα ενός εντύπου αλλά εκτείνεται και στη συνδιαλλαγή με το ίδιο το πραγματικό αντικείμενο/έκθεμα (Veldhuizen 2013). Για αυτό τα κείμενα θα πρέπει να είναι σύντομα και απλά και να παρέχουν κίνητρα για να προκαλέσουν την άμεση προσέγγιση των αντικειμένων. Ο Scholz (2008) αναφέρεται διεξοδικά στη σημασία ενός φιλικού και ελκυστικού γραφιστικού σχεδιασμού ανάλογα με την ομάδα στόχου στην οποία απευθύνονται τα εκπαιδευτικά εργαλεία, τονίζοντας ότι δεν αρκεί μόνο η γλωσσική διατύπωση αλλά χρειάζεται προσοχή και στα τυπογραφικά στοιχεία, στον αισθητικό σχεδιασμό, στον συνδυασμό κειμένου και εικόνας.

Η παρουσίαση των διαφορετικών εκπαιδευτικών εργαλείων ακολουθεί ως άξονα ανάλυσης τον χώρο στον οποίο χρησιμοποιούνται. Ο χώρος θεωρείται καθοριστικός καθώς προσδιορίζει και την ιδιαίτερη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ επισκέπτη – μουσειακού αντικείμενου – εκπαιδευτικού εργαλείου και κατ' επέκταση με τα σενάρια χρήσης τους, τη στοχοθεσία και τη μορφή τους. Έτσι, τα εκπαιδευτικά μέσα χωρίζονται στις παρακάτω κατηγορίες:

α. *Μέσα στο μουσείο*: Σε αυτήν την κατηγορία εμπίπτουν όλα τα εκπαιδευτικά μέσα που αξιοποιούνται για την υποστήριξη της επίσκεψης των μουσειακών εκθέσεων και την υποστήριξη εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων μέσα στους μουσειακούς χώρους.

β. *Έξω από το μουσείο*: Σε αυτήν την κατηγορία ανήκουν οι Μουσειοσκευές – οργανωμένο, μετακινούμενο εκπαιδευτικό υλικό που στοχεύει στο να παρέχει δυνατότητες μεταφοράς των μουσειακών περιεχομένων εκτός των μουσειακών χώρων – που απευθύνονται κυρίως σε σχολικές ομάδες, χωρίς να αποκλείονται και άλλες ομάδες τοπικής κοινωνίας, παιδιών και εφήβων.

γ. *Μέσα-έξω από το μουσείο*: Πρόκειται για εκπαιδευτικά εργαλεία που σχεδιάζονται για να υποστηρίξουν εκπαιδευτικές δραστηριότητες τόσο μέσα όσο και έξω από το μουσείο. Απευθύνονται κατά κύριο λόγο σε εκπαιδευτικούς, αλλά και σε γονείς και πολιτιστικούς φορείς, και στοχεύουν σε δραστηριότητες που υλοποιούν οι ίδιοι μέσα στη σχολική τάξη (ως προετοιμασία), στο μουσείο (κατά τη διάρκεια της επιτόπιας επίσκεψης) και πάλι στη σχολική τάξη (ως εμβάθυνση και μετά-επεξεργασία). Επίσης, σε αυτήν την κατηγορία εμπίπτει το αναμνηστικό υλικό, κυρίως παιδικόι κατάλογοι, το οποίο διατίθεται στους επισκέπτες (μεμονωμένους ή οργανωμένες ομάδες) μέσα στους μουσειακούς χώρους αλλά χρησιμοποιείται και έξω από αυτούς.

9.2 Μέσα στο μουσείο: Εκπαιδευτικά εργαλεία εξερεύνησης

Τα εκπαιδευτικά εργαλεία που αξιοποιούνται μέσα στους εκθεσιακούς χώρους αποτελούν το πιο χαρακτηριστικό εκπαιδευτικό μέσο έμμεσης επικοινωνίας με το κοινό (Νικονάνου 2010α). Διακρίνονται δύο κατηγορίες εργαλείων: α. τα έντυπα και β. τα υλικά αντικείμενα, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις έχουμε συνδυασμό των δύο. Πιο διαδεδομένα στους μουσειακούς χώρους τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς είναι τα έντυπα εκπαιδευτικά εργαλεία. Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για εκπαιδευτικά εργαλεία που αποσκοπούν να υποστηρίξουν τους επισκέπτες (ατομικά ή ομαδικά) στην προσέγγιση του μουσειακού χώρου και των εκθεμάτων. Χαρακτηριστικό αυτής της διαδικασίας είναι η αυτενέργεια των επισκεπτών, καθώς δεν προβλέπεται η υποστήριξή τους από εμπνευστές, είτε εντάσσονται ως βοηθητικά μέσα σε μια εκπαιδευτική δραστηριότητα (όπως ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα) είτε λειτουργούν αυτόνομα για μεμονωμένους επισκέπτες. Γι' αυτό ακριβώς τα εργαλεία αυτά είναι ιδιαίτερα δημοφιλή τόσο στους επισκέπτες όσο και στα μουσεία, γεγονός που συνηγορεί στο ότι θα συνεχίσουν να είναι διαδεδομένα και στο μέλλον (Mergen 2013). Σε ό,τι αφορά τους επισκέπτες, είναι ιδιαίτερα αγαπητά σε όσους αναγνωρίζουν την ανάγκη για καθοδήγηση, αλλά προτιμούν να έχουν μια εξατομικευμένη μουσειακή εμπειρία, στον δικό τους ρυθμό και δίνοντας την έμφαση που επιθυμούν σε κάθε επιμέρους θεματική. Σε ό,τι αφορά τα μουσεία, προσφέρουν δυνατότητες παροχής εκπαιδευτικής επεξεργασίας των μουσειακών περιεχομένων χωρίς προσωπικό, εμπλουτίζοντας σημαντικά τις εκπαιδευτικές παροχές του μουσείου, όπως εξάλλου συμβαίνει και με ανάλογες ψηφιακές εφαρμογές. Αυτό είναι ιδιαίτερα βοηθητικό για μουσεία με λίγο προσωπικό ή /και με μεγάλη επισκεψιμότητα.

Τα εκπαιδευτικά εργαλεία εξερεύνησης βρίσκονται καταρχήν σε άμεση σχέση με τον μουσειακό/εκθεσιακό χώρο και μπορούν να αξιοποιήσουν όλα τα επιμέρους στοιχεία του: εκθέματα και ερμηνευτικά συστήματα (κείμενα και ψηφιακές εφαρμογές), χωρίς ωστόσο να έρχονται σε ανταγωνισμό με αυτά. Βοηθούν τους επισκέπτες να προσανατολιστούν μέσα στις εκθέσεις, τους καθοδηγούν σε διαδρομές και εκθέματα, σε «κρυμμένους θησαυρούς», σε μια ματιά «πίσω από τις κουϊντες» της έκθεσης ή «πέρα από τα εμβληματικά εκθέματα» (Mergen 2013: 5), και παρέχουν προτάσεις για την προσέγγισή τους. Στόχος είναι, όπως και σε άλλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες και ρυθμίσεις, να μειώνουν τις αναστολές και την ανασφάλεια των επισκεπτών κατά την επαφή με την έκθεση, να διευκολύνουν τη γνωριμία τους με το μουσείο και να υποστηρίζουν την επεξεργασία των μουσειακών εκθεμάτων (Scholz 2008). Παράλληλα, πέρα από την υποστήριξη της αυτενέργειας των επισκεπτών, καθοδηγούν την αντίληψη τόσο ως προς τη θέαση όσο και ως προς τους τρόπους ανακάλυψης και επεξεργασίας των εκθεμάτων (Mergen 2013).

α. Έντυπα ως εκπαιδευτικά εργαλεία

Τα έντυπα που χρησιμοποιούνται ως εκπαιδευτικά εργαλεία μέσα στο μουσείο ονομάζονται συχνά «φύλλα εργασίας», δανειζόμενα τον όρο από τη σχολική εκπαίδευση. Ωστόσο, σε αντίθεση με τα σχολικά φύλλα εργασίας, στα μουσεία βρίσκουμε μεγάλη ποικιλία διαφορετικών μορφών, από απλές φωτοτυπίες με αναθέσεις ανεύρεσης και προσέγγισης εκθεμάτων, μέχρι παιχνίδια εξερεύνησης και υλικό για δημιουργικές δραστηριότητες (ζωγραφικής, χαρτοκοπτικής, κατασκευών κλπ.). Για αυτόν τον λόγο ο Scholz (2008: 325), προτείνει τον όρο «φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων»,⁵ καθώς στόχος είναι η δραστηριοποίηση του επισκέπτη είτε μέσα από το παιχνίδι είτε με την παρατήρηση, τον συνδυασμό, τους συνειρμούς, τη δημιουργική δραστηριότητα. Ο όρος αυτός θα υιοθετηθεί και στο παρόν κείμενο, γιατί εκτός από την καταλληλότητά του να περιγράψει το εύρος των διαφορετικών μορφών που μπορεί να έχουν τα έντυπα εκπαιδευτικά εργαλεία στα μουσεία, τα διαχωρίζει από την τυπική εκπαίδευση και αποτυπώνει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους. Επιπλέον, εκφράζει και την ελπίδα να προστατευθεί η μουσειοπαιδαγωγική πράξη από τη μεταφορά μιας σχολικής πρακτικής που δεν ανταποκρίνεται στη φύση της μη τυπικής μάθησης στο μουσείο.

Τα φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων συνδέονται άμεσα με την εφαρμογή της ανακαλυπτικής μεθόδου στα μουσεία (κεφ. 3). Τα εργαλεία αυτά εντάσσονται λειτουργικά στη διεξαγωγή εκπαιδευτικών προγραμμάτων, αλλά απευθύνονται, όλο περισσότερο και στην ελληνική πραγματικότητα, και για μεμονωμένους επισκέπτες, ενήλικες, παιδιά, έφηβους και οικογένειες. Διακρίνονται επομένως δύο κατηγορίες ανάλογα με την ομάδα στόχου και τα σενάρια χρήσης:

α. Αυτόνομα φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων για μεμονωμένους επισκέπτες. Έχουν τον χαρακτήρα ενός «παιχνιδιού εξερεύνησης» μέσα στον μουσειακό χώρο ή πιο συγκεκριμένα σε μια έκθεση. Οι επισκέπτες, μόνι ή σε μικρές ομάδες όπως οι οικογένειες, χρησιμοποιούν το υλικό για να πραγματοποιήσουν μια συγκεκριμένη διαδρομή μέσα στην έκθεση, να ανακαλύψουν συγκεκριμένα εκθέματα και πληροφορίες, να σκεφτούν, να φανταστούν, να συζητήσουν γραπτά ή προφορικά για αυτά και να δημιουργήσουν, όπως για παράδειγμα να ζωγραφίσουν, να σχεδιάσουν κλπ. Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η αυτόνομη εξερεύνηση του χώρου (Εικόνα 9.1, 9.2, 9.3, 9.4).

Εικόνα 9.1 Στο Μουσείο Μοντέρνας τέχνης στη Νέα Υόρκη (MOMA) παρέχει [παιχνίδια εξερεύνησης για οικογένειες και παιδιά](#) που μπορεί κανείς να τα κατεβάσει από τον ιστότοπο του μουσείου.

Εικόνα 9.2 [Art Cards](#) για μεμονωμένους καλλιτέχνες που παρουσιάζονται στις εκθέσεις του MOMA και ειδικότερα το φύλλο/υλικό δραστηριοτήτων για το έργο του [Pablo Picasso](#) «Αρλεκίνος».

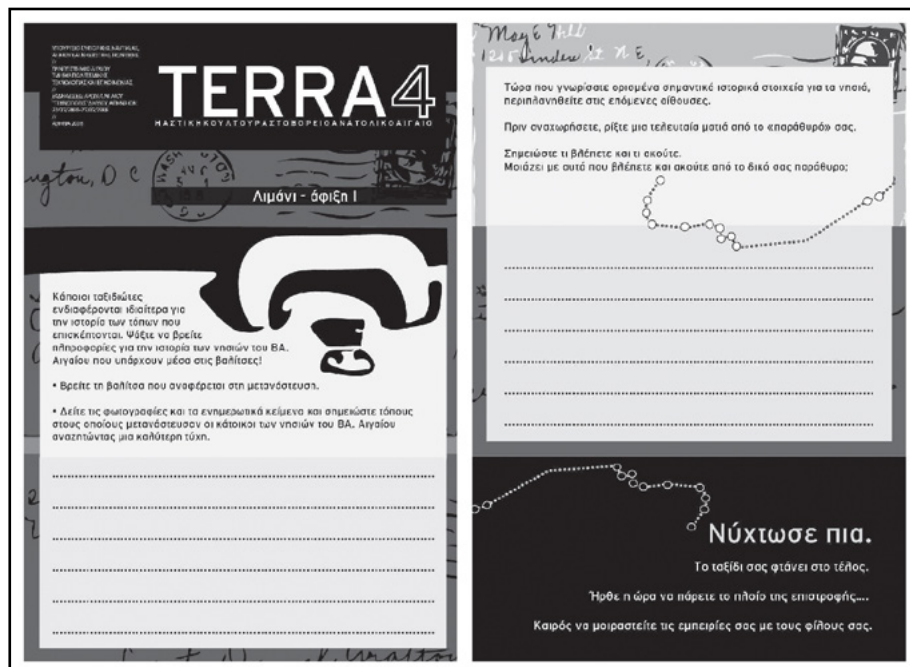
Εικόνα 9.3 [Χάρτης/Κάτοψη του Μουσείου MET για παιδιά](#).

Εικόνα 9.4 Φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων για επιμέρους [θεματικές ενότητες του Μουσείου MET](#).

β. Φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων ενταγμένα σε ένα ευρύτερο εκπαιδευτικό πρόγραμμα για οργανωμένες ομάδες επισκεπτών. Ομάδα στόχου είναι συνήθως μαθητές όλων των βαθμίδων χωρίς να αποκλείεται και η εφαρμογή τους για άλλες ομάδες κοινού στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Πρόκειται για την αξιοποίησή τους με την εφαρμογή της αποκαλυπτικής μεθόδου ως ένα επιμέρους μεθοδολογικό στάδιο ενός εκπαιδευτικού προγράμματος, κατά τη διάρκεια του οποίου τα μέλη της ομάδας ατομικά, αν και πιο συχνά χωρισμένοι σε ολι-

γομελείς υπό-ομάδες, με αφετηρία το φύλλο/υλικό δραστηριοτήτων εντοπίζουν συγκεκριμένα εκθέματα ή άλλο εκθεσιακό υλικό και το προσεγγίζουν, ενώ δεν αποκλείονται οι μορφές προσωπικής δημιουργικής έκφρασης με αφετηρία αυτό το εκθεσιακό υλικό (Εικόνα 9.5, 9.6).

Εικόνα 9.5 Φύλλο/υλικό δραστηριοτήτων από το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού ενταγμένο στο πρόγραμμα: [«Όψεις της καθημερινής ζωής στην παλαιοχριστιανική εποχή»](#).

Εικόνα 9.6 Φύλλο/υλικό δραστηριοτήτων από την έκθεση: *Terra 4, Διοργάνωση: Πανεπιστήμιο Αιγαίου & Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας, Αιγαίου και Νησιωτικής Ελλάδας στην Τεχνόπολη, Γκάζι, Αθήνα (22-25/05/2008)*.

Σε ό,τι αφορά στην κοινωνική διάσταση της εμπειρίας, αυτή εξαρτάται από το αν τα εκπαιδευτικά εργαλεία προβλέπονται για ατομική ή ομαδική χρήση. Όταν χρησιμοποιούνται από ολιγομελείς ομάδες, μπορεί να δημιουργηθεί ένα πεδίο συζήτησης και αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα μέλη ([κεφ. 3](#)).

Τα φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων έχουν πολύ πρώιμα επικριθεί ότι αναπαράγουν μορφές και διαδικασίες σχολικής μάθησης μέσα στο μουσείο (Reither 2005: 173), κυρίως γιατί λειτουργούν περιοριστικά για τα στοιχεία της έκπληξης και της περιπέτειας, μειώνουν τον αυθορμητισμό των επισκεπτών και μεταφέρουν μια πίεση επίδοσης (Fina 1982). Σε αυτήν την περίπτωση επηρεάζουν αρνητικά την εμπειρία των επισκεπτών και ιδιαίτερα των μαθητών, που δεν μπορούν να διαχωρίσουν το μουσείο από το σχολείο και να αναγνωρίσουν την ιδιαιτερότητά του ως χώρου μη τυπικής εκπαίδευσης. Η κριτική αυτή, ωστόσο, δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη από τα περιεχόμενα, τη μορφή και τη στοχοθεσία των φύλλων/υλικού δραστηριοτήτων. Αφορά δηλαδή συγκεκριμένα είδη εντύπων που περιλαμβάνουν ερωτήσεις γνώσεων, σταυρόλεξα, ακροστιχίδες, ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής, συμπλήρωση προτάσεων ή κενών, που παραπέμπουν σε σχολικές διαδικασίες ελέγχου επίδοσης, ενώ παράλληλα σημαντικός είναι ο τρόπος διατύπωσης ερωτήσεων και αναθέσεων, αλλά και η αισθητική τους ταυτότητα.

Σε ό,τι αφορά τις δύο κατηγορίες που αναφέρθηκαν παραπάνω, αυτά που απευθύνονται σε μεμονωμένους επισκέπτες είναι πιο πιθανό να ξεπερνούν τέτοια ζητήματα, καθώς είναι ξεκάθαρος ο προσανατολισμός στον ελεύθερο χρόνο και ως επακόλουθο αποδίδεται μεγαλύτερη βαρύτητα στην ψυχαγωγική τους διάσταση. Αυτός ο προσανατολισμός αντικατοπτρίζεται συνήθως τόσο στη γραφιστική επεξεργασία και την αισθητική τους γενικότερα, όσο και στα περιεχόμενα και κατ' επέκταση στην παιδαγωγική τους στοχοθεσία. Η τυπωμένη και αισθητικά προσεγμένη μορφή τους συνδέεται ενδεχομένως και με το στοιχείο ότι συνήθως πωλούνται στους επισκέπτες. Αντίθετα, όσα απευθύνονται σε σχολικές ομάδες και εντάσσονται στο πλαίσιο ενός εκπαιδευτικού προγράμματος μπορεί να είναι και απλές φωτοτυπίες, χωρίς ιδιαίτερη γραφιστική επιμέλεια, ενώ διατίθενται δωρεάν και μάλιστα για μεγάλους αριθμούς επισκεπτών, εφόσον πρόκειται κυρίως για σχολικές ομάδες. Βέβαια θα πρέπει να αναφερθεί ότι πολυτελείς παραγωγές εκπαιδευτικών εργαλείων δεν συνιστούν αυτόματα και μια καλύτερη παιδαγωγική προσέγγιση.

Ο σχεδιασμός των εκπαιδευτικών αυτών εργαλείων αφορά τόσο την επιλογή των περιεχομένων όσο και τις εκπαιδευτικές διαδικασίες που περιλαμβάνονται για την επεξεργασία τους. Ως προς το πρώτο, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε ομάδας, τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις της επιλέγονται ορισμένα από τα μουσειακά περιεχόμενα που παρουσιάζονται στην έκθεση. Συχνά τα περιεχόμενα αυτά εμπλουτίζονται και επεκτείνονται και με άλλες θεματικές που δεν παρουσιάζονται στην έκθεση, αλλά εμπίπτουν στα ενδιαφέροντα της ομάδας στόχου. Ως προς το δεύτερο, τις διαδικασίες επεξεργασίας των περιεχομένων, σημαντική είναι η μεθοδολογική ποικιλία. Οι προτεινόμενες δραστηριότητες έρευνας και δημιουργίας που προτείνονται στους επισκέπτες μπορούν να υπηρετήσουν τις διεγερμένες διαστάσεις της μάθησης, όπως αυτές προσδιορίζονται σύμφωνα με τα Generic Learning Outcomes (Hooper-Greenhill 2007).

Ειδικότερα σε σχέση με την ανακαλυπτική μέθοδο και την έννοια της εξερεύνησης είναι απαραίτητο να αναφερθούμε στην επισήμανση του G. Hein ότι η ελάχιστη προϋπόθεση για να πραγματοποιηθεί μια διαδικασία εξερεύνησης είναι η αποδοχή της πιθανότητας και ενός λανθασμένου συμπεράσματος και ότι αν θέλουμε να υποστηρίξουμε μια ενεργητική διαδικασία στην προσέγγιση και επεξεργασία της γνώσης θα πρέπει να αποδεχθούμε ότι δεν αρκεί οι επισκέπτες να επεξεργάζονται προεπιλεγμένο υλικό και να καταλήγουν σε προκαθορισμένα συμπεράσματα (1998:31-33). Μια τέτοια προσπάθεια έγινε στο Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης για την προσέγγιση της μόνιμης συλλογής από σχολικές ομάδες. Οι μαθητές καλούνται με τη βοήθεια του φύλλου/υλικού δραστηριοτήτων να περιδιαβούν ελεύθερα στις αίθουσες χωρισμένοι σε ολιγομελείς ομάδες, να επιλέξουν ένα οποιοδήποτε αντικείμενο που τους έκανε εντύπωση, να συλλέξουν πληροφορίες από τα ερμηνευτικά συστήματα της έκθεσης και από ερωτήσεις στους εμπνηχωτές-θελοντές της ισραηλιτικής κοινότητας που βρισκόταν στον εκθεσιακό χώρο (Νικονάνου 2010β).⁶ Αντίστοιχα παραδείγματα βρίσκουμε και σε προτάσεις εξερεύνησης για οικογένειες και παιδιά ως μεμονωμένους επισκέπτες.

Τα παραπάνω διαμορφώνουν ένα πλαίσιο προβληματισμού για τον σχεδιασμό των φύλλων/υλικού δραστηριοτήτων. Καταρχάς αυτό που θα πρέπει να γίνει σαφές είναι ότι τα φύλλα/υλικό δεν θα πρέπει να έχουν τη μορφή έλεγχου, εξέτασης των γνώσεων που είτε έχει είτε θα πρέπει να έχει αποκτήσει ο επισκέπτης από την επαφή του με το μουσειακό υλικό. Αντίθετα θα πρέπει να παρέχουν κίνητρα στους επισκέπτες για να εξερευνήσουν τον μουσειακό χώρο, να ανακαλύψουν πληροφορίες σχετικές με τα εκθέματα και να δομήσουν τα ατομικά τους νοήματα και ερμηνείες. Θα πρέπει να διασφαλίζονται δυνατότητες ώστε οι επισκέπτες να εκφράσουν προσωπικές απόψεις και ιδέες, να ανακαλέσουν δικές τους εμπειρίες και να συνδέσουν τα εκάστοτε περιεχόμενα με τη δική τους πραγματικότητα. Επιπλέον, η παροχή κινήτρων για την ανάληψη προσωπικών πρωτοβουλιών με βάση τα προσωπικά ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις των επισκεπτών είναι ιδιαίτερα σημαντικά, καθώς και η ενδυνάμωση του ψυχαγωγικού χαρακτήρα της επίσκεψης μέσα από την εξάσκηση δεξιοτήτων και την προσωπική δημιουργία. Έτσι για παράδειγμα το φύλλο/υλικό δραστηριοτήτων για οικογένειες από το MOMA [Places and Spaces Passport](#) (τελευταία επίσκεψη 17/6/2015) δίνει τη δυνατότητα στους επισκέπτες να επιλέγουν τα εκθέματα με τα οποία θέλουν να ασχοληθούν, αυτά που τους κινούν το ενδιαφέρον, καθώς προτείνει στους επισκέπτες να επιλέξουν οι ίδιοι ποια εκθέματα θα προσεγγίσουν και θα ερευνήσουν. Μπορούμε, λοιπόν, να διακρίνουμε διαφορετικά φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων, ανάλογα και με τον βαθμό αυτενέργειας που επιτρέπει στους επισκέπτες αλλά και ανάλογα με τους τρόπους που θα γίνει η επεξεργασία των μουσειακών αντικειμένων. Μάλιστα σύμφωνα με την Veldhuizen (2013) ο τρόπος διατύπωσης των ερωτήσεων που περιλαμβάνονται σε ένα φύλλο/υλικό δραστηριοτήτων, είναι ιδιαίτερα σημαντικός για την επιτυχία τους.

Συγκεκριμένα προτείνει:

- εναλλαγή στον τρόπο διατύπωσης των ερωτήσεων και στη μορφή των πιθανών απαντήσεων
- ερωτήσεις που για να απαντηθούν προϋποθέτουν λεπτομερή παρατήρηση των μουσειακών εκθεμάτων
- ερωτήσεις που προϋποθέτουν μια μορφή εμβάθυνσης
- προσδιορισμό της δράσης που επιδιώκεται, για παράδειγμα: εξήγησε..., ανέφερε... σύγκρισε... σημείωσε...
- να είναι σαφές πού μπορεί να βρει ο επισκέπτης την απάντηση
- έλεγχο από τους σχεδιαστές για το αν μπορούν να απαντηθούν όλες οι ερωτήσεις.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι μπορούν να συνδυαστούν «κλειστές» και «ανοιχτές», «συγκλίνο-νουςες» και «αποκλίνουσες» ερωτήσεις, αλλά και ερωτήσεις κρίσεως. Οι ερωτήσεις μπορούν να εστιάζουν στο να περιγραφούν οπτικές αξίες των αντικειμένων, να αναφερθούν πληροφορίες που μπορεί να αντλήσουν οι επισκέπτες από τα ερμηνευτικά συστήματα μιας έκθεσης και ερωτήσεις που ενθαρρύνουν τους επισκέπτες να εκφράσουν συναισθήματα, απόψεις, ερμηνείες ή τους κινητοποιούν για μια μορφή προσωπικής δημιουργικής έκφρασης. Ο Scholz (2008: 328) επιχειρεί με το παρακάτω σχήμα να δώσει ορισμένες κατευθυντήριες για τον σχεδιασμό φύλλων/υλικού δραστηριοτήτων αναδεικνύοντας τη σχέση αντικειμένων και ερωτήσεων:

Κριτήρια επιλογής Αντικειμένων	Πιθανές αναθέσεις	Διαμόρφωση κειμένου
Εύκυστικά Υψηλότερου στόχους Κατάλληλα για ηλικιακή ομάδα Προσβάσιμα Θέση τους στα γενικά εκθεσιακά συμφραζόμενα	Αναζητώ, παρατηρώ, συγκρίνω, ταξινομώ, επιλέγω, πληροφορούμαι, εκφράζω άποψη, αναπτύσσω ιδέες μέσα από: συγγραφή, σχέδιο, ζωγραφική κλπ.	Εύκολη γλώσσα χωρίς δύσκολες εκφράσεις και περιορισμένη επιστημονική ορολογία, εποπτικά, εκφράσεις που κινητοποιούν, ενεργητικά ρήματα, ενεργητική φωνή, αποφυγή παρανοήσεων, ροή σκέψης που μπορεί να την παρακολουθήσουν κ.ά.

Σε ό,τι αφορά στα έντυπα εκπαιδευτικά εργαλεία που αξιοποιούνται μέσα στους εκθεσιακούς χώρους κεντρικό ζήτημα αποτελεί το σκεπτικό και η διαδικασία του σχεδιασμού τους, καθώς εκτός από την επίδραση στην αποτελεσματικότητά τους προσδιορίζουν και τα κριτήρια αξιολόγησής τους. Για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο Scholz (2008), η επικέντρωση του επισκέπτη στην ενασχόληση με το μουσειακό έκθεμα είναι κεντρική αλλά δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται για να διατηρήσει ομάδες επισκεπτών ήσυχες, όπως αντίστοιχα και ο προσδιορισμός της διαδρομής μέσα στην έκθεση δεν θα πρέπει να τους κουράζει. Σημαντικό είναι επίσης να υπάρχει μια ισορροπία στον βαθμό δυσκολίας των ερωτήσεων/δράσεων που περιλαμβάνονται, ώστε για παράδειγμα να μην είναι ούτε πολύ δύσκολες ούτε πολύ επιφανειακές, προκειμένου να κρατούν αμείωτο το ενδιαφέρον του κοινού. Επίσης, η χρήση τους δεν πρέπει να εστιάζει μόνο στη γρήγορη συμπλήρωση του φύλλου/υλικού δραστηριοτήτων. Μέριμνα πρέπει να δίνεται στην παροχή μια γενικής εικόνας του μουσείου, στην καθοδήγηση σε συγκεκριμένα εκθέματα, στη σε βάθος επεξεργασία ορισμένων, στην ενασχόληση με ένα συγκεκριμένο θέμα κλπ. Βασικό στοιχείο της προετοιμασίας για τον σχεδιασμό ενός φύλλου/υλικού δραστηριοτήτων είναι η επιλογή αντικειμένων σε συνδυασμό με την ανάπτυξη ιδεών και τη δόμηση πληροφοριών γύρω από αυτά. Σε αυτήν την επιλογή πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ομάδες στόχου, οι θεματικές τις οποίες θα επεξεργαστούν και η χωροθέτηση των αντικειμένων μέσα στη μουσειακή έκθεση σε συνάρτηση με το σενάριο χρήσης. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, οι επιλογές αφορούν την ανάπτυξη των κειμένων και της γλώσσας, την επιλογή της εικονογράφησης και τον γραφιστικό σχεδιασμό (layout, γραμματοσειρές κλπ.). Ζητήματα αναπαραγωγής και διανομής του υλικού προσδιορίζουν επίσης τις σχεδιαστικές επιλογές.

Η Mergen (2013) προσδιορίζει τέσσερα στάδια για τον σχεδιασμό, τη διαμόρφωση, την παραγωγή και αξιολόγηση εκπαιδευτικών εργαλείων για χρήση μέσα στο μουσείο:

α. Σχεδιασμός

- Καθορισμός θεμάτων ανάλογα με την ομάδα στόχου και τα περιεχόμενα έκθεσης.
- Προσδιορισμός στόχων.
- Επιλογή αντικειμένων: δυναμικά, αναγνωρίσιμα, με δυνατότητες να ερευνηθούν από τους επισκέπτες αν είναι δυνατό και με απτικές δραστηριότητες.
- Ποικιλία μεθόδων: γνωστικές, συναισθηματικές και απτικές δυνατότητες.
- Ποικιλία δράσεων/ερωτήσεων με κείμενο, εικόνα, σκίτσο, συζήτηση.
- Ωθηση για: έκφραση απόψεων, ανάκληση αναμνήσεων και εμπειριών από τους επισκέπτες και συνδέσεις με το παρόν.
- Διαφοροποίηση στη μαθησιακή διαδικασία: παρατήρηση, περιγραφή, ταξινόμηση, δημιουργία νέων συμφοραζομένων, ανάλυση, αποτίμηση, συζήτηση.

β. Υλοποίηση

- Συγγραφή κειμένων και επιλογή εικόνων.
- Προσδιορισμός της κίνησης: επιλογή στάσεων είτε με συγκεκριμένη αλληλουχία είτε ελεύθερη.
- Συσχετισμός έκτασης υλικού σε σχέση με τον χρόνο επεξεργασίας.
- Καθορισμός σεναρίων χρήσης.

γ. Διαμόρφωση και παραγωγή

- Συνεργασία με γραφίστα: γραφιστική επιμέλεια εικόνας/κειμένου, είδος γραμματοσειράς, επιλογή χαρτιού και άλλων στοιχείων οπτικής επικοινωνίας.
- Έλεγχος διαμόρφωσης σελίδων (layout): προσιτό, ποιοτικό, πλούσιο σε εικόνες και απουσία μεγάλων κειμένων.
- Προσδιορισμός χρήσης: φιλικό στον χρήστη, εύκολα προσβάσιμο, κατάλληλο για να διατεθεί στο διαδίκτυο (πνευματικά δικαιώματα).

ε. Αξιολόγηση

- Έλεγχος συστατικών στοιχείων με αξιολογήσεις από το προσωπικό των μουσείων και ομάδες εστίασης από το προσδοκώμενο κοινό.
- Έλεγχος των πρωτοτύπων από ειδικούς, ομάδες εστίασης και παρακολούθηση επισκεπτών κατά τη χρήση τους, ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις.
- Ανατροφοδότηση συνεχής με ερωτηματολόγια.
- Έρευνα κοινού.

Τέλος η Veldhuizen (2013) προσδιορίζει ορισμένες σημαντικές παραμέτρους για επιτυχημένα φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων:

1. Κάθε στοιχείο πρέπει να υπηρετεί την παιδαγωγική στοχοθεσία και να παροτρύνει τον επισκέπτη σε δράσεις με βάση τα στοιχεία των Generic Learning Outcomes. Σε κάθε στάση μπορεί να εξυπηρετούνται διαφορετικοί στόχοι, αλλού η κατανόηση, αλλού η ψυχαγωγία κλπ.
2. Συντομία κειμένων.
3. Βιώσιμα σενάρια και κίνηση στον χώρο, τον χρόνο, τις διαδρομές των ομάδων.
4. Βαρύτητα στην παρατήρηση των μουσειακών αντικειμένων και όχι στην ανάγνωση, άρα σύντομα και κατανοητά κείμενα.
5. Εισαγωγή στοιχείων που ωθούν στην παρατήρηση. Να μπορεί ο επισκέπτης να περάσει άμεσα στην παρατήρηση του αντικειμένου, χωρίς να αφιερώνει πολύ χρόνο στο κείμενο.
6. Κατάλληλη διαμόρφωση σελίδων (layout).
7. Έλεγχος και αναπροσαρμογές.

Τα φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων, ιδιαίτερα αυτά που απευθύνονται σε σχολικές ομάδες και λειτουργούν ως συστατικά στοιχεία της εξερεύνησης σε εκπαιδευτικά προγράμματα, είναι διαδεδομένα στην ελληνική μουσειοπαιδαγωγική πράξη σε πολλές διαφορετικές μορφές.⁷ Για παράδειγμα το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης δημιουργεί τυπωμένα φυλλάδια με χαρακτήρα παιδικού καταλόγου (Εικόνα 9.7), που περιλαμβάνουν πληροφοριακά κείμενα για επιλεγμένα εκθέματα, συνοδευόμενα από ερωτήσεις έρευνας και σπανιότερα δράσεις δημιουργικής έκφρασης (Πλατή 2010), ενώ σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιούνται απλές φωτοτυπίες με ερωτήσεις και δράσεις.

Εικόνα 9.7 Λίστα με έντυπο υλικό με τη μορφή [παιδικού καταλόγου](#) από το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης και ειδικότερα το έντυπο: *Οι φίλοι μου τα ειδώλια* (τελευταία επίσκεψη 19/8/2015).

Τα τελευταία χρόνια, με την αυξανόμενη έμφαση που δίνεται και στην Ελλάδα πλέον στην υποστήριξη των οικογενειακών επισκέψεων, δημιουργούνται όλο και πιο συχνά φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων για άτομα (συνήθως οικογένειες ή παιδιά), τα οποία πραγματοποιούν μια επίσκεψη χωρίς μουσειοπαιδαγωγική υποστήριξη, όπως στο παράδειγμα του Κρατικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (Εικόνα 9.8) και του Μουσείου Ακρόπολης (Εικόνα 9.9).

Εικόνα 9.8 *Αυτόνομη Εκπαιδευτική Δράση για παιδιά και ενήλικες: Φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων για γονείς και παιδιά στο Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (τελευταία επίσκεψη 19/8/2015).*

Εικόνα 9.9 *Εξερευνήσεις για παιδιά και γονείς: Φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων στο Μουσείο Ακρόπολης (τελευταία επίσκεψη 19/8/2015).*

β. Συλλογές υλικών αντικειμένων ως εκπαιδευτικά εργαλεία

Εκτός από το εκπαιδευτικό υλικό σε έντυπη μορφή που αναλύθηκε εκτενώς στην προηγούμενη ενότητα, υπάρχουν και συγκεκριμένα αντικείμενα που αξιοποιούνται ως εκπαιδευτικά εργαλεία μέσα στους μουσειακούς χώρους. Αυτά διακρίνονται στις παρακάτω κατηγορίες: α. πραγματικά υλικά και αντικείμενα και β. βοηθητικά αντικείμενα για την υλοποίηση συγκεκριμένων δραστηριοτήτων. Επίσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια τρίτη κατηγορία που περιλαμβάνει και τις δύο παραπάνω μαζί με φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων σε έντυπη μορφή: τα σακίδια εξερεύνησης.

Στην πρώτη κατηγορία εμπίπτουν πρωτότυπα ή αντίγραφα αυθεντικών αντικειμένων και καθημερινά σύγχρονα αντικείμενα που σχετίζονται με τις μουσειακές θεματικές. Αυτά στις περισσότερες περιπτώσεις εντάσσονται σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Σπανιότερα διατίθενται και μέσα στους εκθεσιακούς χώρους για αυτόνομη χρήση από μεμονωμένους επισκέπτες και τότε είναι συχνά συγκεντρωμένα σε κουτιά, τα «κουτιά ανακάλυψης», ή σε ειδικές αίθουσες, όπως οι «αίθουσες ανακάλυψης» (κεφ. 3). Στόχος είναι ο εμπλουτισμός της βιωματικής εμπειρίας των επισκεπτών με την εισαγωγή απτικών δραστηριοτήτων συνήθως σε αρχαιολογικά μουσεία ή μουσεία πολιτισμού αλλά και φυσικής ιστορίας κ.ά. Για παράδειγμα η συλλογή νεολιθικών εργαλείων που αξιοποιείται στο πρόγραμμα «Ο Νεολιθικός Πολιτισμός στη Θεσσαλία» στο Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου (Καλογιάννη 2011). Συγκεκριμένα, οι μαθητές που παρακολουθούν το πρόγραμμα έχουν τη δυνατότητα να πιάσουν τα αντίγραφα στα χέρια τους, να τα περιεργαστούν, να τα παρατηρήσουν, να κάνουν ερωτήσεις και να προβούν σε προσωπικές ερμηνείες (Εικόνα 9.10, 9.11).

Εικόνα 9.10-9.11 Το καλάθι με τα αντίγραφα μουσειακών αντικειμένων και απτικές δραστηριότητες στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος.

Αντίστοιχα πρακτικές ακολουθούν και άλλα είδη μουσείων, όπως για παράδειγμα το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Γουλανδρή (Εικόνα 9.12)

Εικόνα 9.12 Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Γουλανδρή, καλάθι με υλικά και απτικές δραστηριότητες.

Η ένταξη υλικών είτε είναι αντίγραφα μουσειακών αντικειμένων είτε είναι σύγχρονα, καθημερινά αντικείμενα μπορεί να εμπλουτίσει την εμπειρία των επισκεπτών με τη συμμετοχή περισσότερων αισθήσεων, να αποτελέσει ώθηση για σκέψη και συζήτηση, έκφραση προσωπικών απόψεων αλλά και να στηρίξει δημιουργικές βιωματικές δραστηριότητες.

Η δεύτερη κατηγορία, τα βοηθητικά αντικείμενα για την υλοποίηση συγκεκριμένων δραστηριοτήτων, είναι υλικά που βοηθούν την έρευνα των επισκεπτών στους μουσειακούς χώρους, όπως για παράδειγμα μεγθυντικοί φακοί, μετροταινίες κλπ. (Εικόνα 9.13), ή υλικά που υποστηρίζουν τη δημιουργική έκφραση των επισκεπτών, για παράδειγμα μπογιές, χαρτί για χαρτοκοπτική, υλικά δραματοποίησης κλπ. (Εικόνα 9.14). Αυτά αποτελούν επίσης συμπλήρωμα μιας εκπαιδευτική δραστηριότητα, χωρίς όμως την άμεση συνάφεια με τις μουσειακές θεματικές που διακρίνεται στην πρώτη κατηγορία. Χρησιμοποιούνται ως μέσα για να υλοποιηθούν κάποιες δραστηριότητες.

Εικόνα 9.13 Από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα για σχολικές ομάδες «Στη Βεργίνα» και την εξερεύνηση του Ανακτόρου.

Εικόνα 9.14 Από οικογενειακό πρόγραμμα στο Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης.

Μια διευρυμένη μορφή των φύλλων/υλικού δραστηριοτήτων για χρήση μέσα στους μουσειακούς χώρους που κερδίζει έδαφος την τελευταία δεκαετία στη διεθνή μουσειοπαιδαγωγική αλλά πρόσφατα και στην Ελλάδα είναι το μετακινούμενο υλικό δράσης με τη μορφή σακιδίου εξερεύνησης. Η μορφή αυτή τσάντας ή σακιδίου εμφανίστηκε πρώτα σε μουσεία των Η.Π.Α. και της Βρετανίας με τον όρο Activity Backpack for Families (Böller 2013). Μια πλούσια συλλογή σακιδίων με διαφορετικές θεματικές μπορεί κάποιος να βρει στο [Βρετανικό Μουσείο](#).

Περιλαμβάνουν εκπαιδευτικό υλικό σε έντυπη μορφή μαζί με αντικείμενα –αντίγραφα μουσειακών ή σύγχρονα αντικείμενα– και υλικά που βοηθούν την έρευνα και τη προσωπική δημιουργική δραστηριότητα των επισκεπτών συγκεντρωμένα σε ένα μέσο που μπορεί να μετακινείται. Απευθύνεται σε μεμονωμένους επισκέπτες, παιδιά και οικογένειες, χωρίς να αποκλείεται η χρήση του και από σχολικές ομάδες. Στόχος είναι μέσα από την έμφαση που δίνεται στην έρευνα, την περιπέτεια και το παιχνίδι, να κινητοποιηθούν οι χρήστες (παιδιά ή παιδιά και γονείς), για μια κοινή εξερεύνηση του Μουσείου, για την ανακάλυψη «θησαυρών», για να εκφραστούν δημιουργικά μέσα από ζωγραφική, κατασκευές κ.ά. αλλά και για να διασκεδάσουν (Böller 2013). Παράλληλα, τα παιδιά μαθαίνουν έναν τρόπο να επεξεργάζονται μόνα τους τα μουσεία. Το υλικό αυτό, ιδιαίτερα όταν απευθύνεται σε οικογένειες, καλείται να προσφέρει μια δημιουργική διέξοδο στη συχνή αμηχανία μιας οικογενειακής επίσκεψης (Water 2013). Εκτός από μουσεία και εκθέσεις, σακίδια εξερεύνησης προσφέρονται για χρήση έξω από το μουσείο, για την προσέγγιση οικιστικών συνόλων ή άλλων ευρύτερων χώρων πολιτισμικής αναφοράς (Kollar 2013).

Συνήθως επιλέγονται περιορισμένες θεματικές, όπως στην περίπτωση του Μουσείου Ακρόπολης με το σακίδιο [Αρχαϊκά Χρώματα](#). Σε αυτό περιέχεται ένα παιχνίδι αναζήτησης και αναγνώρισης λεπτομερειών που αποσκοπεί στον εντοπισμό, την παρατήρηση και την επεξεργασία μουσειακών εκθεμάτων (στο σκεπτικό των έντυπων φύλλων/υλικών δραστηριοτήτων), επίσης μια κασετίνα με πραγματικά ορυκτά χρώματα και μολύβια για την προσωπική δημιουργική απασχόληση των οικογενειών αλλά και ένα παιχνίδι ντόμινο. Ενδιαφέρον έχει ότι στη διαδικτυακή παρουσίαση των δανειστικών σακιδίων προτείνεται και η ενασχόληση με ψηφιακές εφαρμογές με αντίστοιχες θεματικές ως μια άλλη μορφή κοινής δραστηριότητας για την οικογένεια, εκτός μουσείου, στο σπίτι.

9.3 Έξω από το μουσείο: Μουσειοσκευές

Το πιο διαδεδομένο εκπαιδευτικό υλικό που χρησιμοποιείται εκτός των χωρικών του ορίων είναι οι μουσειοσκευές. Ο όρος μουσειοσκευές περιγράφει το οργανωμένο μετακινούμενο εκπαιδευτικό υλικό για χρήση εκτός μουσειακών χώρων, το οποίο δίνει την ευκαιρία σε ομάδες κοινού που δεν μπορούν να επισκεφτούν συγκεκριμένα μουσεία να έρθουν σε επαφή με τα μουσειακά περιεχόμενα. Οι μουσειοσκευές είναι βαλίτσες ή κάποιας μορφής κιβώτια, που περιλαμβάνουν αντιπροσωπευτικά αντικείμενα του μουσείου (αυθεντικά ή αντίγραφα), οπτικοακουστικό και εποπτικό υλικό, βιβλία, εκπαιδευτικά παιχνίδια, υλικό για δραστηριότητες, καθώς και ενημερωτικό υλικό, οδηγίες και προτάσεις για την εκπαιδευτική τους αξιοποίηση. Με τη βοήθεια αυτού του υλικού παρέχονται δυνατότητες για τη διασύνδεση άλλων εποχών και τόπων με υλικές μαρτυρίες, καθώς και δυνατότητες για βιωματική μάθηση και μάθηση μέσα από την εξερεύνηση και τον πειραματισμό (Ströter-Bender 2009: 18-19), όπως συμβαίνει και στις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται μέσα στο μουσείο. Σύμφωνα, μάλιστα, με την Ströter-Bender, πρόκειται για μετακινούμενα διδακτικά μέσα στα οποία «συνοψίζονται» κλασικές λειτουργίες του μουσείου, η συλλογή και διατήρηση, η αρχειοθέτηση, η τεκμηρίωση, η παρουσίαση κ.ο.κ. (2009: 9).

Οι μουσειοσκευές εμπίπτουν στη γενικότερη κατηγορία εκπαιδευτικού δανειστικού υλικού, εκθεμάτων και υλικών (Loan Exhibits and Materials). Διαφοροποιούνται ωστόσο από τις δανειστικές συλλογές, καθώς παρέχουν συγκεκριμένες προτάσεις εκπαιδευτικής αξιοποίησης, αλλά και από άλλες συλλογές υλικών όπως τα δανειστικά σακίδια που αναλύθηκαν στην προηγούμενη ενότητα, καθώς χρησιμοποιούνται εκτός μουσειακών χώρων. Κύρια ομάδα στόχου στην οποία απευθύνονται είναι οι σχολικές ομάδες, εκπαιδευτικοί και μαθητές. Σπανιότερα δανείζονται σε βιβλιοθήκες, Δήμους ή πολιτιστικά κέντρα. Αυτό σημαίνει ότι υπεύθυνοι για την αξιοποίηση του υλικού των μουσειοσκευών και την υλοποίηση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων είναι κατά κύριο λόγο οι εκπαιδευτικοί των σχολικών τάξεων ή σπανιότερα εμψυχωτές που απασχολούνται σε Δήμους, βιβλιοθήκες κλπ.

Το εκπαιδευτικό αυτό υλικό είναι αυτόνομο, δηλαδή δεν συνδέεται απαραίτητα με μια μουσειακή επίσκεψη. Έτσι οι μουσειοσκευές συχνά «ταξιδεύουν» σε γεωγραφικά απομακρυσμένες περιοχές για να αξιο-

ποηθούν από ομάδες κοινού που δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση στο μουσείο. Ωστόσο, δεν αποκλείεται να πραγματοποιηθεί μια επίσκεψη στο μουσείο πριν ή μετά την επεξεργασία του υλικού των μουσειοσκευών στη σχολική τάξη, όταν αυτό είναι εφικτό. Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις η επεξεργασία μιας μουσειοσκευής μπορεί να συνδυαστεί με επισκέψεις σε άλλα μουσεία, τα οποία διαθέτουν συλλογές με παρεμφερείς θεματικές και βρίσκονται στην περιοχή όπου διαμένει η ομάδα στόχου. Για παράδειγμα το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης έχει αναπτύξει μουσειοσκευές με γενικότερα θέματα, όπως «Αρχαία Κεραμική», «Παίζοντας στην αρχαία Ελλάδα» και «Το ένδυμα στην Αρχαία Ελλάδα», η επεξεργασία των οποίων σε μια σχολική τάξη μπορεί να συνδυαστεί με διάφορα τοπικά αρχαιολογικά μουσεία (Πλάτη 2010). Συνοψίζοντας, διακρίνονται οι παρακάτω κατηγορίες χρήσης των μουσειοσκευών: α. μόνο εκτός του Μουσείου που τη δημιούργησε, β. σε συνδυασμό με επίσκεψη στο Μουσείο, γ. σε συνδυασμό με επίσκεψη σε άλλα μουσεία.

Γενικότερα, εμπίπτουν στις «δραστηριότητες προσέγγισης» ενός μουσείου (Μουσούρη 1999), οι οποίες επιδιώκουν να κάνουν τις μουσειακές συλλογές προσιτές σε ομάδες μη επισκεπτών, σε ομάδες κοινού που εξαιτίας διαφόρων λόγων (π.χ. κοινωνικών, οικονομικών, πολιτισμικών ή χωρικής εγγύτητας) δεν μπορούν να πραγματοποιήσουν μια επίσκεψη στο μουσείο (βλ. [κεφ. 6](#)). Έτσι καλούνται να υπηρετήσουν τον στόχο της διεύρυνσης του μουσειοπαιδαγωγικού έργου συναντώντας το εν δυνάμει κοινό στον χώρο στον οποίο ζει. Επίσης, την ίδια φιλοσοφία και τους στόχους των μουσειοσκευών διακρίνουμε και στα μουσειολεωφορεία, σε κινητές, δηλαδή, μονάδες που μετακινούνται και παρουσιάζουν μουσειακό υλικό στον τόπο κατοικίας και κοινωνικής δραστηριότητας του κοινού.⁸ Επίσης, το ίδιο σκεπτικό ακολουθούν και οι μετακινούμενες εκπαιδευτικές εκθέσεις, όπως αυτές που έχουν διοργανωθεί στην Ελλάδα από το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας (Τ.Ε.Π.Ε.) και έχουν παρουσιαστεί σε διαφορετικές περιοχές στην Ελλάδα (Νικονάνου 2002, Χρυσούλακη & Πίνη 2008).

Σύμφωνα με τον Gach (2005), μια από τις πιο πρώιμες μορφές κινητής συλλογής με πετρώματα και ένα συνοδευτικό φυλλάδιο αναπτύχθηκε από τον Goethe την εποχή του Διαφωτισμού. Επίσης, πρώιμες μορφές θεωρούνται και οι συλλογές παράξενων και αξιοπερίεργων αντικειμένων, τα γνωστά Cabinet de Curiositas ή Wunderkammer, τα οποία κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα είχαν και κινητή μορφή σε ντουλάπια ή κουτιά, και εκτός από την αισθητική πρόθεση της παρουσίασης των αντικειμένων στόχευαν και στην κινητοποίηση της περιέργειας και στην εξάσκηση της θέασης (Ströter-Bender 2009: 11-16).

Οι μουσειοσκευές, με τη μορφή που τις γνωρίζουμε σήμερα, έχουν την αφετηρία τους στις Η.Π.Α. στις αρχές του 20ού αιώνα και ειδικότερα συνδέονται αρχικά με εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες παιδικών μουσείων. Το Παιδικό Μουσείο της Βοστώνης /Boston Children's Museum είναι από τα πρώτα μουσεία που δημιούργησαν μουσειοσκευές, γνωστές ως Kits, για την ενίσχυση της συνεργασίας με τα σχολεία (König 2002: 59). Ωστόσο η χρήση τους δεν περιορίστηκε μόνο στα παιδικά μουσεία ούτε μόνο στις Η.Π.Α. Σύμφωνα με την έρευνα του Gach (2005), πολλά ευρωπαϊκά μουσεία έχουν υιοθετήσει το αμερικανικό παράδειγμα, με εξέχουσες τις πρωτοβουλίες Σουηδικών και Ολλανδικών μουσείων. Μουσειοσκευές αναπτύχθηκαν και στη Βρετανία, τη Γερμανία, την Αυστρία και την Ελβετία, κυρίως κατά τη δεκαετία του 1970, αλλά και την Αυστραλία, τη Νέα Ζηλανδία και την Ασία.⁹

Στην Ελλάδα εκτός από το όρο μουσειοσκευές συναντάμε και τον όρο μουσειοβαλίτσες χωρίς ουσιαστικές διαφοροποιήσεις στη μορφή και λειτουργία τους. Εισήχθησαν σχετικά πρώιμα στην ελληνική μουσειοπαιδαγωγική πραγματικότητα μέσα από τις πρωτοβουλίες του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης, του Μουσείου Μπενάκη, του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, του Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Κέντρου Μελετών Ακροπόλεως, του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και του Κοινοτικού Μουσείου Μηλεών Πηλίου.¹⁰ Στόχος ήταν να ανταποκριθούν στην αυξανόμενη ζήτηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για σχολικές ομάδες, οι οποίες δεν μπορούσαν να εξυπηρετηθούν από το υπάρχον ανθρώπινο δυναμικό των φορέων αλλά και να δοθεί η δυνατότητα επαφής με το μουσειακό υλικό σε σχολικές ομάδες που δεν μπορούσαν να το επισκεφτούν. Σήμερα μία σειρά ελληνικών μουσείων διαφορετικών ειδών –αρχαιολογικά, λαογραφικά, φυσικής ιστορίας, παιδικά, ιστορικά κ.ά.– προσφέρουν Μουσειοσκευές για δανεισμό¹¹ (Εικόνα 9.15, 9.16, 9.17, 9.18)· το ίδιο και περιβαλλοντικοί φορείς, όπως για παράδειγμα ο Σύλλογος για την προστασία της θαλάσσιας χελώνας ΑΡΧΕΛΩΝ με τη μουσειοσκευή [Η βαλίτσα της Χελώνας](#) (τελευταία επίσκεψη 26/5/2015).

Εικόνα 9.15 [Λίστα με Μουσειοσκευές](#) από το Μουσείο Ακρόπολης.

Εικόνα 9.16 Μουσειοσκευή [Ο Κύκλος του Ψωμιού](#) από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης.

Εικόνα 9.17 [Λίστα με Μουσειοσκευές](#) από το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (τελευταία επίσκεψη 26/5/2015).

Εικόνα 9.18 [Μουσειοσκευή Γαϊώραμα: ανακαλύπτω τα φυτά του Απολιθωμένου Δάσους και Θεόφραστος: Η βαλίτσα του Ηφαιστείου](#) από το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Απολιθωμένου Δάσους Λέσβου (τελευταία επίσκεψη 26/5/2015).

Το υλικό που περιλαμβάνεται στις Μουσειοσκευές οφείλει να παρέχει δυνατότητες συστηματικής ενασχόλησης και εμπάθνσης σε επιλεγμένα μουσειακά περιεχόμενα μέσα από διεξαγωγή βιωματικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Βασική αρχή που τις διέπει είναι η μάθηση μέσα από την πράξη, η μάθηση μέσω των αισθήσεων βασισμένη σε απτικές δραστηριότητες, η προώθηση της δημιουργικότητας σε συνδυασμό με τη διανοητική επεξεργασία των περιεχομένων. Πρόκειται για δυνατότητες ολιστικής επεξεργασίας με τον νου, την καρδιά και το χέρι (Gach 2005). Έτσι, εξίσου σημαντικές με την απτική επεξεργασία υλικών αντικειμένων είναι και οι «ιστορίες» που μπορούν να αναπτυχθούν γύρω από αυτά και τις θεματικές μιας μουσειοσκευής, ώστε να δίνουν «ένανσμα για ταξίδια με τη φαντασία, διηγήσεις παραμυθιών, μύθων και θρύλων, την επινόηση φανταστικών βιογραφιών, τη γνωριμία με λογοτεχνικά κείμενα ...» (Ströter-Bender 2009: 44). Εξάλλου, η ιδιαίτερη διάδοσή τους συνδέεται με τις δυνατότητες που παρέχουν για βιωματικές εκπαιδευτικές διαδικασίες με τη συμμετοχή των αισθήσεων, χαρακτηριστικές για τη μάθηση στο μουσείο και τόσο περιορισμένες στη σχολική τάξη.

Με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά μπορούν να υλοποιούνται ενότητες μαθημάτων με διεπιστημονικό χαρακτήρα και σχέδια εργασίας. Ιδιαίτερα σημαντικό για την εκπαιδευτική τους αξιοποίηση είναι οι προτάσεις επεξεργασίας που παρέχονται στους εκπαιδευτικούς, οι οποίες πρέπει να είναι σαφείς αλλά όχι απαραίτητα γραμμικά διαρθρωμένες, ώστε να παρέχουν στους εκπαιδευτικούς την ευελιξία να διαμορφώνουν μια αλληλουχία δραστηριοτήτων της επιλογής τους ανάλογα με τα χαρακτηριστικά, τις ιδιαιτερότητες και τις προτιμήσεις της σχολικής τους ομάδας και ανάλογα με τις πιθανές διασυνδέσεις που επιθυμούν να κάνουν με το αναλυτικό πρόγραμμα. Δεν πρέπει εξάλλου να αποκλείεται η δυνατότητα να επιλέγουν οι ίδιοι οι μαθητές δραστηριότητες και τρόπους επεξεργασίας του υλικού. Ενδιαφέρον έχει και η πρόταση της Ströter-Bender (2009: 27) ότι η επαφή και επεξεργασία μιας μουσειοσκευής μπορεί να παρέχει ενάυσματα για τη δημιουργία μουσειοσκευών από τους ίδιους τους μαθητές για θέματα που τους ενδιαφέρουν.

Βίντεο 9.1 [Παρουσίαση μουσειοσκευών](#) του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης.

Καθώς πρόκειται για δανειστικό και μετακινούμενο υλικό, προκύπτουν διάφορα ζητήματα τόσο κατά την κατασκευή τους όσο και κατά τη διαχείρισή τους. Κατ' αρχάς στις περισσότερες περιπτώσεις δεν πρόκειται για μαζικές παραγωγές αλλά για έναν πολύ περιορισμένο αριθμό αντιτύπων που δημιουργείται από τα μουσεία. Η κατασκευή οφείλει να χαρακτηρίζεται από ανθεκτικότητα, ώστε να μπορεί να «ταξιδεύει» και να χρησιμοποιείται κατ' επανάληψη από διαφορετικές ομάδες κοινού. Η μορφή της βαλίτσας πέρα από τη διασφάλιση της δυνατότητας μετακίνησης, μεταφέρει την αίσθηση του «ταξιδιού», δημιουργώντας συνειρμούς που μπορεί να εμπνεύσουν, να γεννήσουν προσδοκίες και να αφυπνίσουν το ενδιαφέρον των μαθητών να εξερευνήσουν τα περιεχόμενά της (Gach 2005: 48). Εξάλλου, το άνοιγμα της «βαλίτσας» στη σχολική τάξη μπορεί να αξιοποιηθεί για την εμπύχωση της ομάδας ιδιαίτερα εφόσον συνδεθεί με τη διήγηση μιας εισαγωγικής ιστορίας ή ακόμη περισσότερο όταν δοθεί βαρύτητα στην παρουσίασή της ως μιας μορφής περφόρμανς / επιτέλεσης (Ströter-Bender 2009: 22).

Συνοψίζοντας για τις Μουσειοσκευές μπορούμε να σημειώσουμε τα παρακάτω σχετικά με: α. τη μορφή, β. τα περιεχόμενα και γ. την εκπαιδευτική επεξεργασία.

α. Μορφή	β. Περιεχόμενα	γ. Εκπαιδευτική επεξεργασία
<ul style="list-style-type: none"> • Να μπορεί να συμπεριλάβει όλα τα απαραίτητα περιεχόμενα σύμφωνα με τον σχεδιασμό. • Να είναι ανθεκτική για μετακινήσεις και επαναλαμβανόμενες χρήσεις. • Να είναι αισθητικά ελκυστική αλλά και λειτουργική. 	<ul style="list-style-type: none"> • Αντικείμενα: αυθεντικά ή αντίγραφα μουσειακών αντικειμένων. • Οπτικό-ακουστικό υλικό: βίντεο, ηχητικά ντοκουμέντα, πολυμεσικές εφαρμογές. • Ενημερωτικό υλικό για το Μουσείο, για τις λειτουργίες των μουσείων γενικά και για τα συγκεκριμένα περιεχόμενα των επιλεγμένων θεματικών. • Προτάσεις για τη διδακτική επεξεργασία των περιεχομένων της μουσειοσκευής που υπηρετούν διαφορετικούς εκπαιδευτικούς στόχους και περιλαμβάνουν ποικιλία μεθόδων αξιοποίησης: φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων, διασυνδέσεις με σχολικά μαθήματα και αναλυτικό πρόγραμμα, διασυνδέσεις με άλλες μουσειακές συλλογές, • Εποπτικό υλικό: φωτογραφίες, σχέδια, χάρτες,¹² διαγράμματα, μοντέλα κ.ά. • Βιβλιογραφία σχετική με τα περιεχόμενα των μουσειοσκευών. • Εκπαιδευτικά παιχνίδια, π.χ. επιτραπέζια. • Υλικά για δραστηριότητες: εργαλεία, χρώματα, γαντόκουκλες και μαριονέτες, υλικά δραματοποίησης, μουσικά όργανα, επιστημονικά όργανα κ.ά. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ποικιλία διαφορετικών προτεινόμενων δραστηριοτήτων, ώστε οι εκπαιδευτικοί να έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν αυτές που είναι κατάλληλες για τη σχολική τους ομάδα και να διαμορφώσουν ένα δικό τους σενάριο εκπαιδευτικής επεξεργασίας των περιεχομένων της μουσειοσκευής. • Απτικές δραστηριότητες με χρήση των αντικειμένων που περιλαμβάνονται στη μουσειοσκευή. • Δραστηριότητες με την αξιοποίηση βιωματικών μεθόδων: υλικές-αισθητικές δραστηριότητες, δραστηριότητες παραστατικών τεχνών και γραμματισμού (κεφ. 3). • Δραστηριότητες που κινητοποιούν τους μαθητές για έρευνα και αναζήτηση πληροφοριών στο διαδίκτυο, σε βιβλιοθήκες, ακόμα και στην καθημερινή ζωή και τον τόπο στον οποίο ζουν. • Δραστηριότητες που προσομοιάζουν με τις λειτουργίες του μουσείου: συλλογή, έρευνα, προστασία, διατήρηση, τεκμηρίωση, ερμηνεία, έκθεση και επικοινωνία (για παράδειγμα με τη διοργάνωση εκθέσεων από τους μαθητές στον χώρο του σχολείου). • Προτάσεις για τη λειτουργία της μουσειοσκευής ως ενάυσματος και εμπύχωσης για την πραγματοποίηση σχεδίων εργασίας και την επίσκεψη και εξερεύνηση άλλων μουσειακών χώρων.

Σε ό,τι αφορά τη διαχείριση της κινητικότητας των μουσειοσκευών από την πλευρά του μουσείου, αυτή αποτελεί ένα απαιτητικό έργο των εκπαιδευτικών τμημάτων των μουσείων. Σε περιπτώσεις που τα μουσεία διακινούν πολλές διαφορετικές μουσειοσκευές μπορεί να δημιουργηθούν και ειδικά τμήματα, όπως αυτά που βλέπουμε κυρίως σε αμερικανικά παιδικά μουσεία, ως Kits Departments (Gach 2005). Αν και σήμερα, τόσο εξαιτίας του υψηλού κόστους παραγωγής των μουσειοσκευών, όσο και της απαιτητικής διαδικασίας διαχείρισής τους, όλο και περισσότερα μουσεία τείνουν να δίνουν βαρύτητα σε ψηφιακές εφαρμογές, οι μουσειοσκευές συνεχίζουν να διατηρούν την ιδιαίτερή τους σημασία ως εκπαιδευτικά εργαλεία που υποστηρίζουν τη συμμετοχή των αίσθησεων και την ανάπτυξη βιωματικών δραστηριοτήτων και εκτός μουσειακού χώρου.

9.4 Μέσα-έξω: Εκπαιδευτικοί φάκελοι και αναμνηστικά

Σε αυτήν την κατηγορία εκπαιδευτικού υλικού εντάσσεται το υλικό εκείνο που αφορά δραστηριότητες μέσα στο μουσείο αλλά και έξω από αυτό. Υπάρχουν δύο είδη τέτοιου υλικού που διαφοροποιούνται στη μορφή, στα περιεχόμενα, στα σενάρια χρήσης και τη στοχοθεσία. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε υλικό που απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς, το οποίο συναντάμε συχνά με τον όρο «εκπαιδευτικοί φάκελοι» ή «εκπαιδευτικά πακέτα». Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται το αναμνηστικό υλικό για μεμονωμένους επισκέπτες (κυρίως παιδιά και σπανιότερα οικογένειες), μια μορφή δηλαδή βιβλίων-καταλόγων του μουσείου διαμορφωμένων ειδικά για συγκεκριμένες ομάδες στόχου.

9.4.1 Εκπαιδευτικοί φάκελοι

Οι εκπαιδευτικοί φάκελοι στοχεύουν στην ενημέρωση και ενίσχυση των εκπαιδευτικών προκειμένου να προετοιμάσουν μια επίσκεψη στο μουσείο με τους μαθητές τους, να υλοποιήσουν εκπαιδευτικές δραστηριότητες μέσα στο μουσείο και να εμβαθύνουν μετά την επίσκεψη με δραστηριότητες στη σχολική τάξη. Όπως και στην περίπτωση των μουσειοσκευών, κεντρικός είναι ο ρόλος των εκπαιδευτικών. Αυτοί αναλαμβάνουν τη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού σεναρίου, μόνο που σε αυτήν την περίπτωση οι δραστηριότητες δεν περιορίζονται στον χώρο του σχολείου αλλά υλοποιούνται και στο μουσείο. Αντίστοιχα το υλικό που αφορά τις δραστηριότητες μέσα στο μουσείο ακολουθεί κατά πολύ τα χαρακτηριστικά των φύλλων/υλικού δραστηριοτήτων εξερεύνησης όπως αυτά παρουσιάστηκαν παραπάνω. Από την άλλη πλευρά, το υλικό που αφορά τις δραστηριότητες μέσα στη σχολική τάξη διαφοροποιείται από τις μουσειοσκευές καθώς δεν περιλαμβάνει πραγματικά αντικείμενα.

Περιεχόμενα εκπαιδευτικών φακέλων:

- Ενημερωτικό υλικό για τον εκπαιδευτικό σχετικά με τις θεματικές ενότητες του φακέλου.
- Προτάσεις δραστηριοτήτων μέσα στη σχολική τάξη και στο μουσείο.
- Φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων για επιτόπιες δραστηριότητες στο μουσείο (παιχνίδια εξερεύνησης, καρτέλες ρόλων κλπ.)
- Χάρτες, σχέδια, φωτογραφίες και έντυπο εποπτικό υλικό
- Άλλο υλικό: επιτραπέζια παιχνίδια, παραμύθια, video.

Πρόκειται για υλικό με το οποίο το μουσείο στοχεύει στο να δημιουργηθούν «πολλαπλασιαστές» που θα μπορέσουν να αναλάβουν τη διεξαγωγή εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων σε μουσεία –ιδιαίτερα σε όσα δέχονται πολλές αιτήσεις για την παρακολούθηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων τις οποίες δεν μπορούν να ικανοποιήσουν– αποδεσμεύοντας με αυτόν τον τρόπο το μειωμένο, συνήθως, προσωπικό του μουσείου από τη διαδικασία υλοποίησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων, με σκοπό την απασχόλησή του σε διαδικασίες σχεδιασμού δραστηριοτήτων, υλικού και αξιολογήσεων. Παράλληλα, όμως, η ανάθεση ενός κεντρικού ρόλου στους εκπαιδευτικούς διασφαλίζει ότι οι δραστηριότητες που θα υλοποιηθούν μπορούν να ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα και τις ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης κάθε φορά ομάδας, καθώς οι εκπαιδευτικοί γνωρίζουν καλύτερα τη σχολική τους τάξη. Για να επιτευχθεί, ωστόσο, το παραπάνω, θα πρέπει να παρέχεται στους εκπαιδευτικούς κατάλληλο ενημερωτικό υλικό, που δεν θα αφορά μόνο πιθανά περιεχόμενα των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων –πληροφορίες για το μουσείο, τις συλλογές και συγκεκριμένες θεματικές– αλλά και μεθοδολογικές προτάσεις που να ανταποκρίνονται στους στόχους της μουσειακής εκπαίδευσης. Στόχος δεν πρέπει να είναι απλώς να αναπαραχθεί ένα «μάθημα στο μουσείο», αλλά να αξιοποιηθούν οι ιδιαιτερότητες της μουσειακής εκπαίδευσης, δηλαδή της μάθησης μέσα από τα αντικείμενα, σε διαμορφωμένους χώρους, να διευκολυνθούν βιωματικές προσεγγίσεις και η διασύνδεση της μάθησης με την ψυχαγωγία, την έμπνευση και τη δημιουργία.

Η δημιουργία εκπαιδευτικών φακέλων, κυρίως με τον όρο εκπαιδευτικά πακέτα (teacher's pack), προέρχεται από την αγγλοσαξονική εμπειρία, όπου υπάρχει μακρά εμπειρία στην ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού, συχνά σε άμεση διασύνδεση με το αναλυτικό πρόγραμμα των σχολείων (Φουρλίγκα κ.ά. 2002). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Βρετανικό Μουσείο, όπου το υλικό αυτό, διαθέσιμο πλέον στο διαδίκτυο ώστε να είναι εύκολα προσβάσιμο από τους εκπαιδευτικούς, ομαδοποιείται τόσο με βάση τα μουσειακά περιεχόμενα –διαφορετικοί πολιτισμοί και γνωστικά αντικείμενα– όσο και με τις ηλικιακές ομάδες και αντίστοιχα με τις βαθμίδες εκπαίδευσης (Εικόνα 9.19).¹³

Εικόνα 9.19 [Κατάλογος εκπαιδευτικών φακέλων](#) από το Βρετανικό Μουσείο.

Στην Ελλάδα σημαντική ήταν η συνεισφορά του προγράμματος «ΜΕΛΙΝΑ» για την παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού για εκπαιδευτικούς με στόχο να αναλάβουν τη διεξαγωγή δραστηριοτήτων προετοιμασίας, μουσειακής επίσκεψης και επεξεργασίας στη συνέχεια στη σχολική τάξη. Στο πλαίσιο του προγράμματος αυτού που υλοποιήθηκε από το 1995-2001 δημιουργήθηκε εκπαιδευτικό υλικό για έναν μεγάλο αριθμό μουσείων και χώρων πολιτισμικής αναφοράς σε ολόκληρη την Ελλάδα. Συγκεκριμένα παράχθηκε υλικό για 58 μουσεία και χώρους πολιτισμικής αναφοράς με θέματα λαϊκού πολιτισμού που απευθύνονταν στην Α' και Β' τάξη Δημοτικού, 48 με θέματα από τις προϊστορικές και κλασικές αρχαιότητες που απευθύνονταν στη Γ' και Δ' Δημοτικού και 20 με θέματα από τις βυζαντινές αρχαιότητες και τα νεότερα μνημεία που απευθύνονταν στην Ε' και Στ' Δημοτικού αντίστοιχα. Το εκπαιδευτικό [υλικό από το πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ](#) ήταν σε έντυπη μορφή και περιλάμβανε δύο βιβλία, ένα για τον εκπαιδευτικό και ένα για τον μαθητή.¹⁴ Η εμπειρία του εκπαιδευτικού υλικού που δημιουργήθηκε στο πρόγραμμα «ΜΕΛΙΝΑ», αν και περιορισμένη όσον αφορά το χρονικό διάστημα υλοποίησής της, οδήγησε σε μια διευρυμένη αποκέντρωση και γεωγραφική διασπορά των μουσειοπαιδαγωγικών παροχών και ευαισθητοποίησε εκπαιδευτικούς και υπευθύνους φορέων πολιτισμού για τις δυνατότητες εκπαιδευτικής αξιοποίησης μουσείων και χώρων πολιτισμικής αναφοράς.¹⁵

Αν και σήμερα προσφέρονται εκπαιδευτικοί φακέλοι από μια σειρά ελληνικών μουσείων, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για ιδιαίτερα διαδεδομένη πρακτική. Μουσεία τέχνης και πολιτισμού, όπως το [Μουσείο Μπενάκη](#), το [Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης](#), το [Μουσείο Ακρόπολης](#) (τελευταία επίσκεψη 20/8/2015), είναι ορισμένα από αυτά, που έχουν έτσι και αλλιώς μακρά παράδοση σε τέτοιου είδους συνεργασίες με εκπαιδευτικούς επισκέψεων (Χατζηασλάνη 2010, Πλάτη 2010). Επίσης, Μουσεία Φυσικής Ιστορίας, όπως το [Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας](#) και το [Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Απολιθωμένου Δάσους Λέσβου](#) (τελευταία επίσκεψη 20/8/2015) και περιβαλλοντικές και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις¹⁶ δίνουν βαρύτητα στην παραγωγή εκπαιδευτικών φακέλων στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν οι εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες του Δικτύου Μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς,¹⁷ το οποίο εφαρμόζει σε μεγάλο βαθμό μια εκπαιδευτική πολιτική για τις σχολικές ομάδες βασισμένη στον δανεισμό εκπαιδευτικών φακέλων. Τέλος, εκπαιδευτικοί φακέλοι για γενικότερες θεματικές παράγονται και από ανεξάρτητους εκδοτικούς οίκους.¹⁸

9.4.2 Αναμνηστικά

Στα αναμνηστικά με εκπαιδευτικό χαρακτήρα συγκαταλέγονται οι παιδικοί κατάλογοι για παιδιά, έφηβους και οικογένειες, όπως επίσης φυλλάδια ως αναμνηστικά συγκεκριμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων τα οποία απευθύνονται κατά κύριο λόγο σε μαθητές. Και στις δύο περιπτώσεις η απόκτησή τους συνδέεται με τη μουσειακή επίσκεψη, πριν ή μετά.

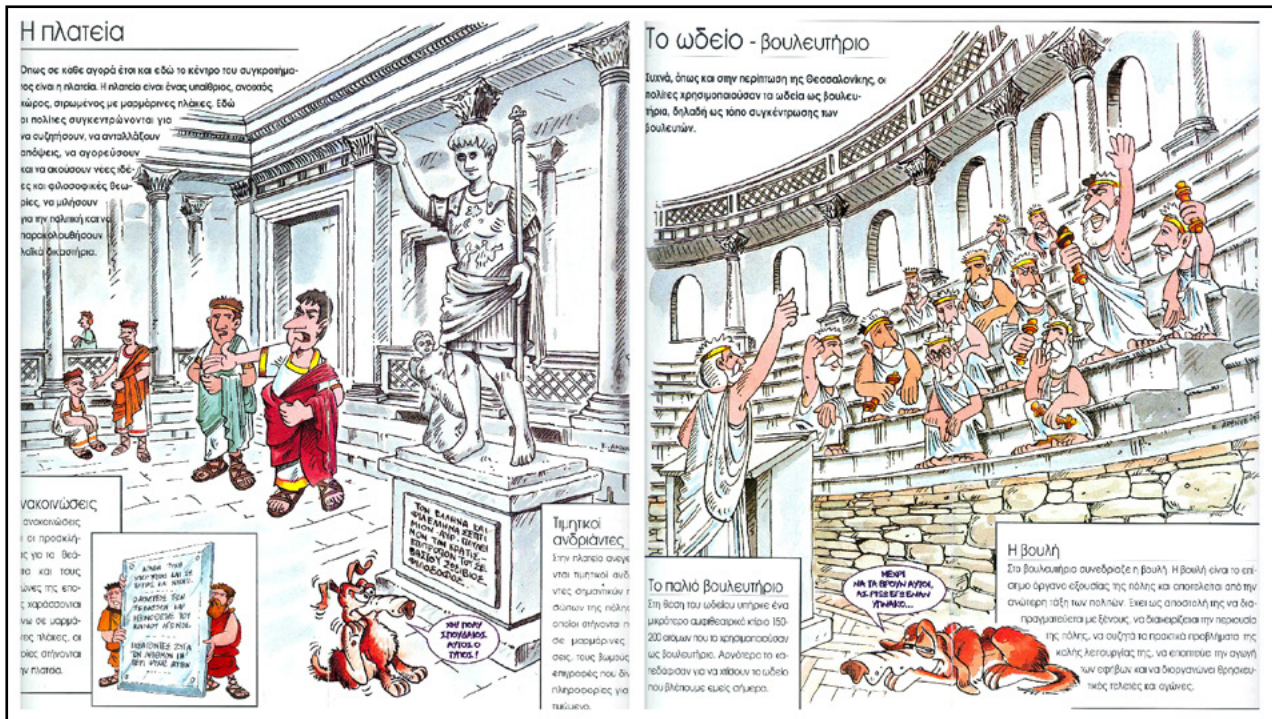
Οι παιδικοί κατάλογοι απευθύνονται σε παιδιά και έφηβους που πραγματοποιούν μια επίσκεψη χωρίς μουσειοπαιδαγωγική υποστήριξη και μπορούν πριν ή μετά την επίσκεψή τους στο μουσείο να προμηθευτούν –συνήθως στα πωλητήρια– αυτά τα έντυπα. Οι παιδικοί κατάλογοι είναι εικονοβιβλία στα οποία παρουσιάζεται ένα μικρός αριθμός επιλεγμένων εκθεσιακών θεματικών και αντιπροσωπευτικών εκθεμάτων και κατόψεις των μουσειακών εκθέσεων για τον εύκολο εντοπισμό τους. Αναφέρονται στις μόνιμες συλλογές του μουσείου ή σε συγκεκριμένες περιοδικές εκθέσεις (Εικόνα 9.20, 9.21). Ο λόγος και η επιλογή των πληροφοριών που συνοδεύουν εκθεσιακές θεματικές και εκθέματα είναι προσαρμοσμένα για την παιδική ή εφηβική ηλικία και συχνά συνοδεύονται από ερωτήσεις που μπορούν να προκαλέσουν τη σκέψη ή/και συζήτηση με άλλα παιδιά ή μέλη της οικογένειας. Σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχουν και προτάσεις για δημιουργική ενασχόληση, στη συνέχεια, στο σπίτι. Οι παιδικοί κατάλογοι δημιουργούνται από τους μουσειοπαιδαγωγούς των μουσείων.

Εικόνα 9.20 [Παιδικός Κατάλογος](#) από το Metropolitan Museum στη Νέα Υόρκη.

Εικόνα 9.21 [Παιδικός Κατάλογος](#) για το Μουσείο του Λούβρου.

Τα αναμνηστικά φυλλάδια απευθύνονται κυρίως σε μαθητές που έχουν παρακολουθήσει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα και έχουν και αυτά τη μορφή του εικονοβιβλίου αλλά διανέμονται δωρεάν. Συχνά περιλαμβάνουν και τα φύλλα δραστηριοτήτων με τα οποία έχουν δουλέψει οι ομάδες κατά τη διάρκεια του προγράμματος, καθώς επίσης βασικές πληροφορίες στις οποίες εστίαζε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Μπορούν ενδεχομένως να αξιοποιηθούν και για δραστηριότητες εμβάθυνσης στη συνέχεια στη σχολική τάξη, εφόσον το επιθυμεί ο εκ-

παιδευτικός, αλλά στόχος τους είναι να αποκτήσουν οι συμμετέχοντες μαθητές ένα αναμνηστικό της εμπειρίας τους και να μπορέσουν να μεταφέρουν αυτήν την εμπειρία στο οικείο περιβάλλον τους, κυρίως το οικογενειακό (Εικόνα 9.22).

Εικόνα 9.22 Αναμνηστικό Φυλλάδιο για πρόγραμμα στην Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης (Πηγή: Αδάμ-Βελένη, Νικονάνου, Φουρλίγκα 1997, εικονογράφηση Κ. Άρωνης).

9.5 Επίλογος

Ο σχεδιασμός, η παραγωγή, η διάθεση και η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών εργαλείων που αξιοποιούνται στη μουσειακή εκπαίδευση αποτελεί έναν βασικό τομέα της μουσειοπαιδαγωγικής έρευνας και πρακτικής. Τα μουσεία έχουν αναπτύξει μεγάλη ποικιλία διαφορετικών μορφών εκπαιδευτικού υλικού για την υποστήριξη μαθησιακών διαδικασιών τόσο μέσα όσο και έξω από τους μουσειακούς χώρους, και εμπίπτουν στις μορφές έμμεσης επικοινωνίας που επιστρατεύει το μουσείο στην προσπάθεια μιας διευρυμένης εκπαιδευτικής πολιτικής με στόχο την ανταπόκριση στις ιδιαιτερότητες διαφοροποιημένων ομάδων κοινού. Συγκεκριμένα, βλέπουμε ότι μεγάλη έμφαση δίνεται στα εκπαιδευτικά εργαλεία που απευθύνονται σε σχολικές ομάδες, όχι μόνο για την υποστήριξη της μάθησης μέσα στο μουσείο, αλλά και για την παροχή δυνατοτήτων προετοιμασίας και εμπάθυνσης στη σχολική αίθουσα. Επίσης, οι εκπαιδευτικοί είναι μια από τις βασικές ομάδες κοινού στις οποίες απευθύνονται τα εκπαιδευτικά εργαλεία προκειμένου όχι μόνο να τους ενημερώσουν, αλλά να τους ενδυναμώσουν ώστε να αναλάβουν ενεργητικό ρόλο στη διεξαγωγή εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων με αφετηρία τις μουσειακές συλλογές. Επιπλέον, τα τελευταία χρόνια όλο και πιο συχνά και στην Ελλάδα, σχεδιάζονται εκπαιδευτικά εργαλεία για να εμπλουτίσουν την εμπειρία των μεμονωμένων επισκεπτών, παιδιών και οικογενειών. Τα εκπαιδευτικά εργαλεία δεν είναι, όμως, απλώς συμπληρωματικά διδακτικά μέσα για τη βελτίωση των μουσειοπαιδαγωγικών δραστηριοτήτων και τη λειτουργία των εκθέσεων ως χώρων μάθησης, επικοινωνίας και εμπειρίας. Προσφέρουν συχνά ένα επιπλέον επίπεδο ερμηνείας των μουσειακών και εκθεσιακών περιεχομένων, που δύναται να λειτουργεί παράλληλα με τις υπόλοιπες ερμηνευτικές στρατηγικές των μουσείων, με αποτέλεσμα να απαντούν στις ιδιαιτερότητες ενός διαφοροποιημένου κοινού και να αναπτύσσουν παράλληλες μουσειακές αφηγήσεις.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενογλωσσες

- Böller, R. 2013. "Auf Weltreise mit einem Entdeckerrucksack", *Standbein-Spielbein*, 96, 35-37.
- Fina, K. 1982. "Inflation der Arbeitsblätter. Eine museumsdidaktische Besinnung", *Museumskunde*, Vol. 47, No. 3, 140-149.
- Gach, H.-J. 2005. *Geschichte auf Reisen. Historisches Lernen mit Museumskoffern*, Wochenschau Verlag: Schwalbach/Ts.
- Gesser, S. & Kraft, H., 2006. *Anschauen, Vergleichen, Ausprobieren. Historisches Lernen in Kinder- und Jugendmuseen*, Wochenschau-Verlag: Schwalbach/Ts.
- Hein, G. 1998. *Learning in the Museum*, Routledge: London.
- Hooper-Greenhill, E. 2007. *Museums and Education. Purpose, Pedagogy, Performance*, Routledge: London.
- Kichhoff, H. & Schmidt, M. (επιμ.) 2007. *Das magische Dreieck. Die Museumsausstellung als Zusammenspiel von Kuratoren, Museumspädagogen und Gestaltern*, Transcript Verlag: Bielefeld.
- Kollar, E. 2013. "Kultur vermitteln - Kultur verstehen", *Standbein-Spielbein*, 96, 24-27.
- König, G. 2002. *Kinder- und Jugendmuseen. Genese und Entwicklung einer Museumsgattung. Impulse für besucherorientierte Museumskonzepte*, Leske & Budrich: Opladen.
- Mergen, S. 2013. "Überlegungen zur Konzeption und Produktion didaktischer Materialien", *Standbein-Spielbein*, 96, 4-7.
- Reither, I. 2005. "Erkundungsbogögen im Museum", στο Kunz-Ott, H. (επιμ.), *Museum und Schule. Wege zu einer erfolgreichen Partnerschaft*, Deutscher Kunstverlag: München Berlin, 173-182.
- Roberts, L. 1997. *From Knowledge to Narrative. Educators and the Changing Museum*, Smithsonian Institution Press: Washington & London.
- Scholz, F. 2008. "Aktivblätter im Museum", στο Vogt, A., Krüze, A. & Schulz, D. (επιμ.), *Wandel der Lernkulturen an Schulen und Museen. Paradigmenwechsel zwischen Schul- und Museumspädagogik*, Leipziger Universitätsverlag: Leipzig.
- Ströter-Bender, J. 2009. *Museumskoffer, Material- und Ideenkisten*, Tectum Verlag: Marburg.
- Veldhuizen, A., van. 2013. "Ziele und Werkzeuge. Einblick in die Werkstattliste der Museumspädagoginnen", *Standbein-Spielbein*, 96, 18-23.
- Water, B. van de 2013. "Kisten, Koffer und ein Detektivspiel", *Standbein-Spielbein*, 96, 32-34.
- Wertsch, J. V. 1991. *Voices of the Mind. A Socio-Cultural Approach to Mediated Action*, Harvester-Wheatsheaf: London.

Ελληνόγλωσσες

- Αδάμ-Βελένη, Π., Νικονάνου, Ν. & Φουρλίγκα, Ε. 1997. *Αρχαιολογικοί περίπατοι στη Θεσσαλονίκη: «Η ΑΡΧΑΙΑ ΑΓΟΡΑ»*, εκδ. ΟΠΠΕΘ '97: Θεσσαλονίκη.
- Γιαννικοπούλου, Α. 2008. *Το σύγχρονο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*, Παπαδόπουλος: Αθήνα.
- Καλογιάννη, Αι. 2011. «Εκπαιδευτικά προγράμματα της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων», στο Γαβριλάκη Ει. (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου «Η άνοιξη των μουσείων»*, ΚΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων & Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου: Ρέθυμνο, 277-285.
- Μπούνια, Α. & Νικονάνου, Ν. 2008. «Μουσειακά αντικείμενα και ερμηνεία: Δημιουργώντας την εμπειρία, επιδιώκοντας την επικοινωνία», στο Νικονάνου, Ν. & Κασβίκης, Κ. (επιμ.) *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο: εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Πατάκης: Αθήνα, 69-101.
- Μουσούρη, Θ. 1999. «Μουσεια για όλους; Προγράμματα προσέγγισης στο διεθνή χώρο», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 73, 65-69.
- Νάκου, Ει. 2008. «Προσεγγίζοντας το παρελθόν με διαφορετικά πολιτισμικά εργαλεία», στο Νικονάνου, Ν. & Κασβίκης, Κ. (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Πατάκης: Αθήνα, 96-121.
- Νικονάνου, Ν. 2002. *Αρχαιολογικά μουσεία και σχολείο. Εκπαιδευτικά προγράμματα μουσειακής αγωγής για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα*, Διδακτορική Διατριβή: Θεσσαλονίκη.

- Νικονάνου, Ν. 2010α. «Η μουσειοπαιδαγωγική στην τριτοβάθμια εκπαίδευση: Το πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου», στο Βέμη, Μπ. & Νάκου, Ειρ. (επιμ.), *Μουσεία και εκπαίδευση*, Νήσος: Αθήνα, 47-55.
- Νικονάνου, Ν. 2010β. *Μουσειοπαιδαγωγική. Από τη θεωρία στην πράξη*, Πατάκης: Αθήνα.
- Παϊζης, Ν. 2010. «Μουσεία και εκπαίδευση: εμπειρίες και προοπτικές», στο Βέμη, Μπ. & Νάκου, Ει. (επιμ.), *Μουσεία και εκπαίδευση*, Νήσος: Αθήνα, 375-378.
- Πλατή, Μ. 2010. «Εκπαίδευση στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, παιδιά και ενήλικες», στο Βέμη, Μπ. & Νάκου, Ει. (επιμ.), *Μουσεία και εκπαίδευση*, Νήσος: Αθήνα, 387-392.
- Σακαλή, Ο. 2015 (υπό έκδοση). «Ο Μουσειοπαιδαγωγικός λόγος στα έντυπα των αρχαιολογικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Εθνικές και έμφυλες αφηγήσεις», *Τετράδια Μουσειολογίας*, 10.
- Τσιαμάγκα, Ε. 2013. *Ταξιδεύουμε ... στην Αρχαία Μακεδονία: μια μουσειοσκευή για την αντίστοιχη μόνιμη έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, Μεταπτυχιακή διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.
- Φουρλίγκα, Ε. 2008. «Ανιχνεύοντας το παρελθόν στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού: Ζητήματα ερμηνείας και εμπειρίας στα εκπαιδευτικά προγράμματα», στο Νικονάνου, Ν. & Κασβίκης, Κ. (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Πατάκης: Αθήνα, 238-259.
- Φουρλίγκα, Ε., Νικονάνου, Ν., Κασβίκης, Κ. & Γαβριηλίδου, Ι. 2002. «Μουσειακή εκπαίδευση και αρχαιολογία. Παραδείγματα από τρεις ευρωπαϊκές χώρες», *Αρχαιολογία και τέχνες*, 85β, 113-122.
- Χατζηασλάνη, Κ., Καϊμάρα, Ει. & Λεοντή Α. 2010. «Ακρόπολη και εκπαίδευση: Εκπαιδευτικοί και εκπαιδευτικό υλικό», στο Βέμη, Μπ. & Νάκου, Ει. (επιμ.), *Μουσεία και εκπαίδευση*, Νήσος: Αθήνα, 379-386.
- Χρυσούλακη, Σ. & Πίνη, Ε. 2008. «Το κόκκινο νήμα: αρχαιολογικές εκπαιδευτικές εκθέσεις», στο Νικονάνου, Ν. & Κασβίκης, Κ. (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Πατάκης: Αθήνα, 208-237.

Σημειώσεις

1. Ως διαδικασίες άμεσης επικοινωνίας χαρακτηρίζονται αυτές που στηρίζονται στην προσωπική επικοινωνία, στη διαμεσολάβηση ειδικών, όπως τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Η έμμεση επικοινωνία περιλαμβάνει την ίδια την έκθεση και όλα τα ερμηνευτικά της συστήματα, καθώς και εκπαιδευτικό υλικό (Νικονάνου 2010α).
2. Αν και έχει αναγνωριστεί ότι η ίδια η μουσειακή έκθεση έχει εκπαιδευτικό χαρακτήρα, αυτό δεν έχει οδηγήσει ως σήμερα σε μια εκτεταμένη συμμετοχή των μουσειοπαιδαγωγών στη διαμόρφωσή της, παρόλο που αποτελεί πάγιο αίτημά τους. Έτσι, η συμμετοχή των μουσειοπαιδαγωγών στην εκπαιδευτική διάσταση της έκθεσης αφορά ένα τμήμα μόνο των ερμηνευτικών συστημάτων που συνδέονται άμεσα με εκπαιδευτικές δραστηριότητες και κυρίως σε συνάρτηση με συγκεκριμένες ομάδες κοινού. Για παράδειγμα, ένας παιδικός κατάλογος έκθεσης είναι αρμοδιότητα της μουσειοπαιδαγωγικής, ενώ για τους ενήλικες των επιμελητών της έκθεσης. Αντίστοιχα ένα εκπαιδευτικό έντυπο για παιδιά ή οικογένειες συντάσσεται από τους μουσειοπαιδαγωγούς, ενώ ένα φυλλάδιο έκθεσης για ενήλικες κατά κύριο λόγο από τους επιμελητές της έκθεσης (Roberts 1997, Kirchoff & Schmidt 2007).
3. Για παράδειγμα, αξιοποιώντας τα μουσειακά αντικείμενα ως φορείς ποικίλων αφηγήσεων είναι δυνατό ένα εκπαιδευτικό εργαλείο να εστιάσει σε διαφορετικά περιεχόμενα από αυτά της εκθεσιακής αφήγησης.
4. Ο όρος «φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων» χρησιμοποιείται για να εξειδικεύσει τον χαρακτήρα που έχουν τα φύλλα εργασίας όταν χρησιμοποιούνται σε μουσειακά περιβάλλοντα (βλ. και 9.2 στο παρόν κεφάλαιο).
5. “Aktivblatt” ή “Aktivmaterial”.
6. Συγκεκριμένα τα φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων περιλάμβαναν τις παρακάτω ερωτήσεις: Τα αντικείμενα διηγούνται ενδιαφέρουσες ιστορίες!! Κάνε μια βόλτα στο μουσείο και διάλεξε ένα αντικείμενο που σου αρέσει, που σου φαίνεται ενδιαφέρον. α. Τι είναι; β. Περιγράψε το! (μεγάλο-μικρό, χρώμα, υλικό, σχήμα). γ. Συνήθως τα αντικείμενα στα μουσεία έχουν και μια «ταυτότητα». Ψάξε να βρεις τις πληροφορίες για το αντικείμενο που διάλεξες. δ. Γράψε κάτι από την «ιστορία» του αντικειμένου που ανακάλυψες!
7. Ερευνητικά δεδομένα από συστηματικές αξιολογήσεις της χρήσης τους δεν είναι παρά περιορισμένα διαθέσιμα και αφορούν κυρίως την πρόσληψη του παρελθόντος και του μουσειακού υλικού από τους μαθητές (π.χ. Φουρλίγκα 2008, Σακαλή 2015).

8. Η πρωτοβουλία ξεκίνησε από το Παιδικό Μουσείο στην Ουάσινγκτον και παρουσιάστηκε πρώτη φορά το 1946 στη συνεδρίαση του ICOM στο Παρίσι (König 2002: 81-84). Αντίστοιχα το «Μουσείο στη βαλίτσα»/ Museum im Koffer, μια πρωτοβουλία τη δεκαετία του 1970 στη Γερμανία, μεταφερόταν σε σχολεία, όπου παρουσίαζε κινητές εκθέσεις και πραγματοποιούσε εκπαιδευτικές δραστηριότητες (Gesser & Kraft 2006: 42-44). Για ένα σύγχρονο παράδειγμα κινητού μουσείου με τη μορφή μουσειολεωφορείου από το Πανεπιστήμιο της Ιόβας στις Η.Π.Α., βλ. <http://discover.research.uiowa.edu/mobile-museum> (τελευταία επίσκεψη 20/5/2015).
9. Ο ενθουσιασμός για τις Μουσειοσκευές δεν ήταν ανεξάρτητος από την αλλαγή στα εκπαιδευτικά υλικά που αξιοποιούνταν στα σχολεία από τη δεκαετία του 1970 και μετά και ειδικότερα σε σχέση με τον προσανατολισμό του σχολικού μαθήματος στη μετάδοση πληροφοριών οπτικά με εικόνες και φωτοτυπίες καθώς προσέφεραν δυνατότητες βιωματικής μάθησης με τη συμμετοχή των αισθήσεων (Ströter-Bender 2009: 18-19).
10. Βλ. και Νικονάνου 2010β: 65, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
11. Μουσείο Μπενάκη: <http://www.benaki.gr/index.asp?id=3030103&lang=gr>, Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος: http://www.jewishmuseum.gr/gr/education/holocaust_education/classroom_workshop.html, Ελληνικό Παιδικό Μουσείο: <http://www.hcm.gr/BIGFrame/BIGFramesMainFirstPage.asp?LANG=GR>, Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα: <http://www.imma.edu.gr/imma/education/index.html#2> (τελευταία επίσκεψη 26/5/2015) κ.ά. Αναλυτικά για τις Μουσειοσκευές που προσφέρονται από ελληνικά μουσεία, βλ. Τσιαμάγκα 2013.
12. Οι χάρτες αλλά και άλλου είδους εποπτικό υλικό είναι καλύτερα να είναι τυπωμένοι σε ύφασμα, για να είναι πιο ανθεκτικοί και να μετακινούνται πιο εύκολα.
13. Το Βρετανικό Μουσείο διαχωρίζει το εκπαιδευτικό υλικό σε υλικό για την επίσκεψη και σε υλικό για το μάθημα, ώστε ο εκπαιδευτικός να επιλέγει αυτά που ταιριάζουν καλύτερα στο δικό του εκπαιδευτικό σενάριο. Επίσης, η ηλεκτρονική μορφή προώθησης αυτού του υλικού δίνει δυνατότητες, έκτος από κείμενα και φωτογραφίες που μπορούν να τυπωθούν, να περιλαμβάνονται και παρουσιάσεις με τη μορφή power-point για να παρουσιαστούν μέσα στη σχολική τάξη.
14. Εκτός από το υλικό αυτό, που αφορούσε συγκεκριμένα μουσεία και χώρους πολιτισμικής αναφοράς, δημιουργήθηκαν και θεματικοί φάκελοι με γενικότερες θεματικές, χωρίς άμεση διασύνδεση με μουσεία και χώρους, που ονομάστηκαν φάκελοι κορμού. Βλ. για παράδειγμα Παραδοσιακή τέχνη, Νεολιθικός Πολιτισμός, Η κοινωνική ζωή στο Βυζάντιο κ.ά.
15. Σχετικά με το Πρόγραμμα «ΜΕΛΙΝΑ» βλ. Νικονάνου 2002, όπου και σχετική βιβλιογραφία και Παϊζης 2010.
16. Βλ. [Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων- Υγροτόπων](#) και [Αρκτούρος](#) (τελευταία επίσκεψη 19/8/2015).
17. Σχετικά με το Δίκτυο Μουσείων, βλ. <http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn.aspx>, και ειδικότερα για τους εκπαιδευτικούς φακέλους: <http://www.piop.gr/el/Activities/ekpaideutika-programmata-mouseion.aspx> (τελευταία επίσκεψη 5/6/2015).
18. Για παράδειγμα ο εκδοτικός οίκος Καλειδοσκόπιο έχει παραγάγει μια σειρά από εκπαιδευτικούς φακέλους όπως «Το κουτί της γραφής: Πάνω σε τι και με τι..», «Ένα κουτί γεμάτο νερό» κ.ά. (<http://kaleidoscope.gr/ekpaideytika.html>, τελευταία επίσκεψη 4/6/2015).